

Η παπική ιεροκρατική πολιτική θεωρία και η αναίρεσή της στη μεσαιωνική κοσμική διάνοηση

Γεώργιος Ν. Γκότσης*

Περίληψη

Σκοπός της μελέτης είναι η προσέγγιση της μεσαιωνικής παπικής ιεροκρατικής πολιτικής θεωρίας, σε αντιδιαστολή προς άλλες θεωρητικές απόψεις εκπροσώπων της λόγιας ακαδημαϊκής διάνοησης, στο επίμαχο ζήτημα των σχέσεων κοσμικής και πνευματικής εξουσίας κατά τη διάρκεια του Ευρωπαϊκού Μεσαίωνα. Στα πλαίσια αυτά, διενεργείται αναφορά στη φύση, τη δομή και το περιεχόμενο του ιεροκρατικού επιχειρήματος, όπως διαμορφώθηκε υπό την πίεση δεδομένων ιστορικών περιστατικών των αρχών του XIV αιώνα. Ιδιαίτερη σημασία αποδίδεται στην κοσμική κριτική της ιεροκρατικής θέσης, με βάση ένα αξίωμα συνεργατικού δυϊσμού των δύο ρυθμιστικών αρχών της μεσαιωνικής κοινωνίας. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η βαθμιαία κατάφαση της αυτονομίας του εμφανιζόμενου κοσμικού κράτους έναντι εξωγενών επιδράσεων, προϋπόθεση της οποίας αποτελεί η σαφής και ακριβής οριοθέτηση της κοσμικής, έναντι της εκκλησιαστικής ισχύος.

1. Εισαγωγική επισκόπηση: ιστορικές και ιδεολογικές προϋποθέσεις

Η τελευταία δεκαετία του XIII αιώνα απετέλεσε μια καθοριστική καμπή στη διαχρονική εξέλιξη των σχέσεων κοσμικής και πνευματικής

* Λέκτορας Πολιτικών και Οικονομικών Επιστημών στο Πανεπιστήμιο Αθηνών.

εξουσίας κατά τον ευρωπαϊκό Μεσαίωνα. Η αυτοκρατορία δεν έπαυε να συνιστά μία διαρκή δυνητική απειλή για τον παπισμό και τις κοσμικές αξιώσεις του τελευταίου· οι αμοιβαίες προστριβές σχετιζόνταν με την προσάρτηση του βασιλείου της Σικελίας στην αυτοκρατορική επικράτεια των Hohenstaufen στα 1194, γεγονός που επέτεινε προϋπάρχουσες αντιπαραθέσεις και έριδες¹. Ο γάλλος πάπας Ουρβανός IV, εκλεγμένος το 1261, και ο διάδοχος του Κλήμης IV, είχαν σαφή επίγνωση αυτού του κινδύνου που αποσοβήθηκε μόνο με την επικράτηση και την εδραίωση του γαλλικού δυναστικού οίκου των Ανδηγαυών στη Σικελία². Παράλληλα όμως, υλοποιήθηκε η παπική επιδίωξη σύστασης πολιτικών κοινοτήτων σε ιταλικά εδάφη, στο *Regnum italicum*, η διακυβέρνηση των οποίων περιήλθε, στις περισσότερες περιπτώσεις, σε φιλικά διακείμενες προς τον παπισμό αριστοκρατικές οικογένειες· με τη στήριξη των τελευταίων, η Εκκλησία έδωσε συστηματικότερη μορφή στον αγώνα κατά των αιρέσεων και των δογματικών αποκλίσεων³.

Η δυσμενής ιδεολογική θέση της αυτοκρατορικής εξουσίας έναντι του παπισμού, οφείλεται κατά κύριο λόγο στο πρόβλημα των καταβολών της πρώτης. Η ηγεμονική κυριαρχία των αυτοκρατόρων ήταν δοτή· δεν αντλείτο κατ' ευθείαν από το Θεό, αλλά προϋπέθετε την αναγκαία διαμεσολάβηση του πάπα, ως επίγειου αντιπροσώπου του Χριστού για τη δικαίωση και νομιμοποίησή της⁴. Τα ιστορικά επεισόδια της στέψης του Καρλομάγνου (Χριστούγεννα 800) και του Όθωνα Α (962) ως αυτοκρατόρων στη Ρώμη, κατέστησαν το φραγκικό βασίλειο θεοσύστατη αυτοκρατορία⁵, με βάση την προβληματική των διαδοχικών μεταφορών της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας (*translationes imperii*⁶). Η αρμοδιότητα για μία παρόμοια μετατόπιση του αυτοκρατορικού θεσμού από την Ανατολή στη Δύση, περιήρχετο στη δικαιοδοσία του πάπα Αδριανού μέσω της περίφημης κωνσταντινείας δωρεάς (*Constitutum Constantini*⁷), ενός ψευδεπίγραφου εγγράφου, στο οποίο υπετίθετο ότι αναγνωρίστηκε παπική κοσμική εξουσία πάνω στους λαούς της δυτικής αυτοκρατορίας. Η παραδοσιακή αντίληψη της ελέω θεού μοναρχικής εξουσίας αμφισβητήθηκε ριζικά από τους πάπες· και τούτο, παρά τις όποιες απόπειρες των γερμανών αυτοκρατόρων να αντλήσουν την εξουσία τους από το ρωμαϊκό *principatus* μέσω της αρχής *lex regia*⁸ ή της προσπάθειας του Φρειδερίκου Β' να προσδώσει αυτόνομο ιερό χαρακτήρα στην αυτοκρατορία⁹.

Η προοδευτική αναμέτρηση της Αγίας Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας προς τον παπισμό, εξασθένησε σημαντικά τα δύο αντιμαχόμενα μέρη, συνετέλεσε όμως στην αποκόμιση σημαντικού οφέλους για το βασίλειο της Γαλλίας. Μετά από μακροχρόνια περίοδο εσωτερικών ανταγωνισμών, η άνοδος στην εξουσία του Φιλίππου Αυγούστου (1180-1223) ως βασιλιά της Γαλλίας, προσέδωσε νέο κύρος στο γαλλικό θρόνο. Μετά την κατάρρευση της δυναστείας των Ανδηγαυών στα 1204 (απώλεια της αγγλικής κτήσης στη Νορμανδία) και την άνοδο των καπέτων στο θρόνο¹⁰, η γαλλική μοναρχία εδραιώθηκε περισσότερο την περίοδο της μακρόχρο-

νης βασιλείας του Λουδοβίκου ΙΧ (1227-1270). Οι γάλλοι ηγεμόνες, σε αντίθεση προς τους αυτοκράτορες, ακολούθησαν μία παραδοσιακή πολιτική φιλικών σχέσεων προς τον παπισμό, μερικότερες όμως προστριβές σε ζητήματα κοσμικής δικαιοδοσίας ασφαλώς δεν εξέλειπαν. Η προσφυγή στη ρυθμιστική εγκυρότητα του ρωμαϊκού δικαίου, κρίθηκε και στην περίπτωση αυτή αναγκαία, όπως ακριβώς συνέβη και με την οριοθέτηση της εξουσίας των αυτοκρατόρων έναντι των παπικών αμφισβητήσεων της μοναρχικής διακυβέρνησης ή του κύρους της αυτοκρατορικής ενθρόνισης¹¹.

Σοβαρότερες παρενέργειες στις φραγκο-παπικές σχέσεις φαίνεται ότι δημιούργησε η εμπόλεμη κατάσταση του βασιλείου της Γαλλίας προς την Αγγλία, την τελευταία δεκαετία του XIII αιώνα. Η αναζήτηση προσθέτων φορολογικών εσόδων για στρατιωτικές ανάγκες, συνοδεύθηκε από την επιβολή φορολογίας στον κλήρο, με συνέπεια τη ρήξη του Φιλίππου ΙV, γνωστού ως Φιλίππου Ωραίου¹², προς τον πάπα Βονιφάτιο VIII (Βενέδικτος Gaetani, 1235-1303). Εκλεγμένος στα 1294 μετά την παραίτηση του Κελεστίνου V, ο Βονιφάτιος επεχείρησε κατά το έτος 1296 να αποτρέψει τη φορολόγηση κληρικών προσόδων και άλλης εκκλησιαστικής έγγειας ιδιοκτησίας, με έκδοση παπικής βούλας που απαγόρευε επιβολή φόρων στο γαλλικό κλήρο χωρίς παπική συγκατάθεση.

Εντονότερες περιπλοκές στις ήδη τεταμένες σχέσεις του γαλλικού στέμματος προς τον παπισμό, δημιούργησε η σύλληψη και καταδίκη επί προδοσία του επισκόπου Βερνάρδου Saisset της Pamier κατά το 1301, παρά την αναμφισβήτητη παπική δικαιοδοσία επί των επισκόπων. Τη σύγκληση των γάλλων επισκόπων στη Ρώμη, προς εξέταση της πρωτοφανούς αυτής συμπεριφοράς του Φιλίππου, ακολούθησε άμεση βασιλική αντίδραση¹³, με κορύφωση τη θυελλώδη συνάθροιση των τριών κοινωνικών τάξεων του βασιλείου της Γαλλίας στο Παρίσι (Φεβρουάριος 1302). Η παπική θέση κατέστη δυσχερής μετά την αδιέξοδη έκβαση της συνόδου της Ρώμης, γεγονός που ώθησε το Βονιφάτιο στην κλιμάκωση της κρίσης με την έκδοση της περίφημης εγκυκλίου *Unam Sanctam* (Νοέμβριος 1302), ενός σημαντικότετου κειμένου¹⁴, που αντανακλά την παπική σύλληψη της σχέσης κοσμικής και πνευματικής εξουσίας. Η βεβαίωση της βασιλικής υπαγωγής στην παπική *auctoritas*, προκάλεσε τη δραματική και αμετάκλητη επιδείνωση της κατάστασης, μέσω της προσαγωγής του πάπα σε δίκη από μία γενική σύνοδο της εκκλησίας (Ιούνιος 1303).

Η διαδικασία έναρξης της δίκης του Βονιφατίου σε μία σύνοδο του βασιλικού συμβουλίου στο Λούβρο (12 Μαρτίου 1303) συνοδεύθηκε με μία εκκλησιαστική σύνοδο, στην οποία ανταποκρίθηκε ικανός αριθμός ανώτατων ιεραρχών, καθ' εξοχήν γαλλικής εθνικότητας. Το γεγονός αυτό καθ' εαυτό παραμένει χωρίς προηγούμενο στην ιστορία του δυτικού χριστιανισμού. Ο Γουλιέλμος του Nogaret, εκπροσωπώντας τη διώκουσα αρχή, παρέθεσε ένα δριμύτατο κατηγορητήριο, συμφώνως προς το οποίο, ο Βονιφάτιος χαρακτηρίσθηκε ως αιρετικός, φιλοχρήματος σφετε-

ριστής του αποστολικού θρόνου, αμαρτάνων αμετανόητα και επιβουλευόμενος την ειρήνη και ενότητα της εκκλησίας¹⁵. Οι κατηγορίες που προσήφθησαν, περιείχαν το στοιχείο της υπερβολής. Ο Βονιφάτιος δε συνιστούσε, παρά μόνο υποτύπωση της βδελυγμίας της ερημώσεως του Ναού, συμφώνως προς το εικονολογικό περιεχόμενο της αποκαλυπτικής εσατολογίας (*Δανιήλ* 9, 27). Ο θάνατος του Βονιφάτιου προσέφερε μία βιώσιμη διέξοδο από την κρίση· ο διάδοχός του Κλήμης V, εξέδωσε διασάφηση της *Unam Sanctam* προς την κατεύθυνση ότι η εγκύκλιος αυτή δε μετέβαλε την προγενέστερη σχέση του παπισμού προς τη γαλλική μοναρχία¹⁶ ενώ η μετακίνηση της παπικής αυλής στην Αβινιόν (1309-1377), έθεσε τον παπικό θεσμό υπό άμεση γαλλική εποπτεία¹⁷.

2. Η βασιλική εξουσία στη μεσαιωνική πολιτειολογική σκέψη

Η βασιλεία απετέλεσε την προσφιλέστερη μορφή διακυβέρνησης στη μεσαιωνική Ευρώπη. Η ιδέα εν τούτοις ενός βασιλιά ως απόλυτου ηγεμόνα, ως *princeps*, υπό την έννοια του ρωμαϊκού δικαίου, με απεριόριστες εκτελεστικές και νομοθετικές αρμοδιότητες, δεν έτυχε ευρύτερης αποδοχής από τη μεσαιωνική διάνοηση. Η θεοκρατική έννοια ότι ο βασιλιάς αντλούσε την εξουσιαστική αρχή από το Θεό, δεν σήμαινε κατ' ανάγκη ότι η βασιλική εξουσία όφειλε να είναι απεριόριστη, με εξαίρεση την περίπτωση που επιχειρήθηκε η εξομοίωση της ηγεμονικής προς τη θεία εξουσία.

Σύμφωνα με την παράδοση του ρωμαϊκού δικαίου, ο ύπατος ηγεμόνας (*princeps, imperator*) δεν ήταν υποχρεωμένος να εναρμονίσει τη συμπεριφορά του προς ισχύουσες έννομες δεσμεύσεις¹⁸ (*legibus solutus*), ενώ οι αποφάσεις του διέθεταν έννομη ισχύ (*Πανδέκτης*, 1.3.31). Ιδιαίτερη σημασία προσέλαβε η αρχή *lex regia*¹⁹, αναφερόμενη από τον Ουλπιανό (*Πανδέκτης*, 1.4.1 pr) κατά την οποία ο λαός της Ρώμης μετεβίβασε κάθε νομοθετική και εκτελεστική εξουσία στο ρωμαίο αυτοκράτορα. Παράλληλα, το ιδεώδες της βασιλικής διακυβέρνησης ως μίμησης θεού, προσφιλές στην ελληνιστική πολιτειολογική γραμματεία²⁰, ανεβίωσε στην περίφημη μεσαιωνική φιλολογία των κατόπτρων ηγεμόνος (*Speculum principis*), με έμφαση σε μία ηθικο-πλαστική και παιδευτική ρητορική προς καλλιέργεια και προαγωγή των ηγεμονικών αρετών²¹.

Η αριστοτελική επίδραση κατά τη διαπραγμάτευση διαφορετικών ειδών διακυβέρνησης, έδωσε ώθηση στην εμφάνιση νέων επιχειρημάτων υπέρ ή κατά της μοναρχικής εξουσίας. Στο επίκεντρο της συζήτησης, τέθηκε η δεσποτική κυριαρχία προς αποκόμιση ιδίου οφέλους, καθώς και η πολιτικώς ή συνταγματικώς οριοθετημένη άσκηση εξουσίας ελεύθερων ατόμων σε ελεύθερους πολίτες (Αριστοτέλους, *Πολιτικά*, I, 7,

1255b και III. 6, 1278 b-1279a). Με αφετηρία την παραπάνω προβληματική, ο Πτολεμαίος της Lucca (1236-1326), δομικανός μοναχός, εξέφρασε την προτίμησή του υπέρ μιας εννόμως συντεταγμένης πολιτείας, παρά υπέρ της μοναρχικής εξουσίας. Ιδιαίτερη σημασία προσέλαβε η αριστοτελική διάκριση της άσκησης εξουσίας υπό ενός, λίγων ή πολλών, με γνώμονα το κοινό αγαθό ή αντιθέτως, το ιδιοτελές συμφέρον των αρχόντων εις βάρος των αρχομένων. Καθοριστική όμως απέβη η ακινάτεια προσαρμογή της αριστοτελικής ορολογίας, με συνέπεια τη διάκριση δύο δυναμικών ισοτίμων εννόμων μορφών διακυβέρνησης, καταλλήλων σε διαφορετικούς τύπους πολιτειακής συγκρότησης: της βασιλικής και της πολιτικής διακυβέρνησης που αντιστοιχούν στη μοναρχική και τη συντεταγμένη πολιτεία²². Δυσχερής απέβη η θεμελίωση της μοναρχικής εξουσίας σε προκείμενες αντλούμενες από τη ρωμαϊκή πολιτική παράδοση και κατ' εξοχήν από τον Κικέρωνα²³. Η ρωμαϊκή ταύτιση της βασιλείας προς την απολυτότητα της κυριαρχίας, μπορούσε να παρακαμφθεί, σε περιπτώσεις αιρετής βασιλείας, με συνδυασμό στοιχείων μεικτού πολιτεύματος, καθώς διαφαίνεται σε προσπάθειες εξύμνησης της βασιλείας, σε πηγές της ανθρωπιστικής γραμματείας του XV αιώνα²⁴.

Η πραγματεία, *De regimine principum*²⁵, αποδιδόμενη στον Ακινάτη, απετέλεσε την πρώτη πραγματεία υπέρ της βασιλείας, υπό την αριστοτελική εννοιολογία. Εξίσου δυσχερής, απέβαινε η απόπειρα θεμελίωσης της μοναρχικής διακυβέρνησης σε αριστοτελικές προκείμενες· για το λόγο αυτό, κρίθηκε αναγκαία η προσφυγή στην εμπειρία της εποχής (*experimentum*), ως συνηγορούσης εμμέσως υπέρ της βασιλείας. Σε αντίθεση προς τις πολιτειακές διενέξεις των ιταλικών πόλεων, η μοναρχική εξουσία αποτελεί άριστο πολίτευμα, διότι συμβάλλει καθοριστικά στη διατήρηση της ειρήνης και της κοινωνικής συνοχής και την υπέρβαση των διχογνωμιών και πολιτικών αντιπαραθέσεων (κεφ. 2). Η άσκηση εξουσίας από μία κοινότητα πολιτών, δια των ετησίως εκλεγόμενων αρχόντων, ασφαλώς διέθετε αρκετά πλεονεκτήματα την περίοδο άνθησης της ρωμαϊκής δημοκρατίας· ωστόσο, αυτή η πολιτειακή μορφή είναι επιρρεπής σε διενέξεις και πολιτικές έριδες και τελικώς σε αυτή την τυραννία, την καταπιεστική αρχή ενός, με ιδιοτελείς σκοπούς. Η βασιλεία είναι ριζικά διαφορετική από την τυραννία· προϋποθέτει ένομες δεσμεύσεις, ελευθερία υπηκόων και διασφάλιση του κοινού αγαθού, συνεπώς ελεύθερη αποδοχή, σε αντίθεση προς την τυραννική εξουσία, τη χειρίστη μορφή διακυβέρνησης. Επιπλέον, συνιστά παράγωγο κοινών επιδιώξεων μιας ηθικής και πολιτικής κοινότητας, μετουσιωμένων στο πρόσωπο του έννομου μονάρχη, ως εγγυητή του κοινού οφέλους (κεφ. 10-11).

Το έργο *De regimine principum*²⁶ του Aegidius Romanus, αφιερωμένο στο Φίλιππο IV της Γαλλίας, αντανakλά βασικές αριστοτελικές επιδράσεις για τη σημασία της πολιτικής κοινωνίας στην ανθρώπινη συνύπαρξη. Περιεχόμενο του έργου αποτελεί η ένθερμη συνηγορία υπέρ της βα-

σιλείας, ως άριστης μορφής πολιτικής κυριαρχίας (κεφ. 3, fol. 269 v). Τα προβαλλόμενα επιχειρήματα αφορούν την ανωτερότητα της βασιλικής διακυβέρνησης: α) σε όρους διατήρησης της ενότητας και ειρήνης β) ως προς την υπεροχή πολιτικής ισχύος (*civilis potentia*) ως συνέπεια της οργανωτικής ενότητας γ) κατά το βαθμό αντιστοιχίας προς άλλες οργανωμένες μορφές συμβίωσης στο ζωικό βασίλειο και δ) σε σχέση προς την παρατηρούμενη πολιτειακή δομή των ιταλικών πόλεων-κρατών. Οι αυτόνομες ιταλικές πόλεις, κατά το πρότυπο της *res publica*, στερούμενες βασιλικής αρχής, παρουσιάζουν έκδηλα μειονεκτήματα: υποφέρουν από έλλειψη ευημερίας, γνωρίζουν διαρκείς συγκρούσεις και διαμάχες και σπαράσσονται από πολιτικές διενέξεις και ατελείωτες εμφύλιες αναμετρήσεις – δεν υφίστανται πόλεις (*civitates*) χωρίς πολιτική διαφορά, ασυμφωνία (*dissensio*) και πολέμους (*guerrae*) (κεφ. 3, fol. 270r-270v). Αντιθέτως, ο δομικανός Πτολεμαίος της Lucca²⁷, υιοθέτησε μια λιγότερο ευνοϊκή στάση έναντι της μοναρχίας, εκφράζοντας την προτίμησή του για την πολιτική έναντι της δεσποτικής ή βασιλικής διακυβέρνησης (*De regimine principum*, III 3, σελ. 14-17). Κατ' αναλογία προς τη δομή του δομικανικού τάγματος, ο Πτολεμαίος υπεστήριζε την ανάγκη έννομης οριοθέτησης των βασιλικών δικαιοδοσιών. Η συμμορφούμενη προς νόμους πολιτική συμπεριφορά, απορρέει από το βιβλικό πολιτικό υπόδειγμα²⁸ (*Δευτερονόμιο*, XVII, σελ. 18· *Ι Σαμουήλ*, XII, σελ. 12-14) καθώς και από την εμπειρία της ρωμαϊκής δημοκρατίας πριν από την κατάλυσή της από τον Ιούλιο Καίσαρα. Σε εξαιρετικές περιπτώσεις όμως, η βασιλεία καθίσταται προσφορότερη μορφή διακυβέρνησης, ειδικότερα: α) όταν η αναρχία της μεταπρωτικής υπαρκτικής συνθήκης του ανθρώπινου γένους επιτάσσει μεγαλύτερη πειθαρχία, καταναγκασμό και συγκέντρωση ισχύος, β) επειδή ανταποκρίνεται στις ιδιαιτερότητες και νοοτροπίες λαών με χαμηλό αίσθημα πολιτικής αυτεπίγνωσης, συμμετοχικής συνείδησης και ευθύνης, επιρρεπών στην ετερονομία, τον ετεροκαθορισμό των πολιτικών αποφάσεων. Αντιθέτως, η πολιτική ψυχολογία που διαμορφώθηκε στις ιταλικές πόλεις, ευνοούσε αντίθετες πολιτικές λύσεις και γ) όταν λόγοι γεωγραφικής και εδαφικής υφής επιβάλλουν τη σύσταση μιας συγκεντρωτικής εξουσίας, ενώ η πολιτική αρχή προσιδιάζει σε αυτόνομες πόλεις, η βασιλική αρχή εξυπηρετεί τις ανάγκες μεγαλύτερων και ευρύτερων πολιτειακών μορφωμάτων.

Θεωρητικές αντιλήψεις περί απόλυτης μοναρχίας ανεπτύχθησαν κατά διπλό τρόπο: είτε συναγόμενες από ιδέες σχετικές προς την έννοια του ρωμαϊκού *principatus* και της αυτοκρατορίας (*imperium*), είτε από μία απόπειρα θεωρητικής δικαίωσης του παπικού θεσμού. Η Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία ανέπτυξε αξιόλογους μηχανισμούς διακυβέρνησης, εδραζόμενες στην πεποίθηση της επίγειας αντιπροσώπευσης του Χριστού και τη μονοπώληση των αποστολικών εξουσιών του Πέτρου. Οι πάπες διέθεταν εκτεταμένες νομοθετικές αρμοδιότητες και ένα ευρύτατο φάσμα εκτελεστικών δικαιοδοσιών: παρά τον αιρετό χαρακτήρα της παπικής εκλογής,

οι αντίστοιχες εξουσίες ήταν τυπικά απεριόριστες. Κατά τη διάρκεια του XIII αιώνα, η συνηγορία υπέρ της παπικής απολυταρχίας έτυχε πλήρωςτερης επεξεργασίας²⁹, θεμελιωμένη στην ορολογία του κανονικού δικαίου, αλλά και στην αντίστοιχη εννοιολογία του ρωμαϊκού-αυτοκρατορικού πολιτειακού ιδεώδους. Το πολιτικό δόγμα της μοναρχικής διακυβέρνησης, απετέλεσε την ιδεολογική έκφραση της μεσαιωνικής θεοκρατικής κοσμοσύλληψης και τη συστηματική οργανωτική αρχή, με βάση την οποία συγκροτήθηκε μία έλλογη περιεκτική θεώρηση του κόσμου και της κοινωνίας, ικανή να αντιπαρατεθεί στις προκλήσεις του μεσαιωνικού αβερροϊσμού, αριστοτελισμού και ρεαλισμού. Πέραν όμως των σαφών κοσμολογικών και ανθρωπολογικών διαστάσεων, *τα απολογητικά κείμενα της παπικής και βασιλικής μοναρχίας, υπηρέτησαν με συνέπεια το σκοπό της σύστασης μιας ενιαίας, ομοιογενούς και δομικά σταθερής χριστιανικής κοινωνίας*. Στο επίκεντρο αυτής της προβληματικής, βρισκόταν η ουσιώδης αναλογία μεταξύ του κοσμικού ή πνευματικού μονάρχη, του αυτοκράτορα ή του πάπα, και της ενοειδούς πηγής του παντός, του Θεού, ως υπαρκτικής πρώτης αιτίας όλης της πνευματικής και υλικής πολυείδους³⁰. Το κοσμολογικό πρότυπο της αναγωγής στην αρχή της δημιουργίας, στα πλαίσια ενός σχήματος διαδοχικών ιεραρχικών υπαγωγών των υποδεέστερων (*inferiores*) στα υπέρτερα (*superiores*), βρίσκει την πλήρη δικαίωσή του στην περίπτωση μιας συγκεντρωτικής, αντι-φεουδαλικής και γραφειοκρατικής μοναρχικής εξουσίας.

Περαιτέρω, ισχυρά ιδεολογικά ρεύματα της ύστερης μεσαιωνικής εποχής, κατέδειξαν το γεγονός της υιοθέτησης αυτής της πολιτικής συμβολικής, σε καθαρώς εγκόσμιες προοπτικές. Ιδιαίτερη σημασία απεδόθη στο ζήτημα της έννομης άσκησης εξουσίας³¹. Η ισχύς κανόνων θεού δικαίου μετριάσθηκε σε περιπτώσεις αναγκαίας προσφυγής στις γενικές φυσικο-δικαιϊκές αρχές της ισότητας και επιείκειας (*aequitas*) ή επίκλησης της προτεραιότητας εκτάκτων αναγκών ή προφανούς δημοσίου οφέλους. Κανονιστικές επιταγές και ρυθμιστικοί κανόνες, απετέλεσαν τη διαχωριστική γραμμή μεταξύ βασιλείας και τυραννίας. Κατά τον Πτολεμαίο της Lucca, η πολιτική αρχή θεωρήθηκε ταυτόσημη της συμμόρφωσης προς κανόνες δικαίου, καθορίζοντας τα όρια της πολιτικής εξουσίας σε μία συντεταγμένη πολιτεία. Ο Ιωάννης Fortescue³², υπερασπιζόμενος τις θεμελιώδεις καταστατικές αρχές της αγγλικής βασιλείας, συνέδεσε την πολιτική προς τη βασιλική αρχή, προβαίνοντας στη δικαίωση, τόσο των βασιλικών προνομίων, όσο και των εννόμων οριοθετήσεων τους. Ο Fortescue επεχείρησε τη διασύνδεση της συνταγματικής διάστασης του δικαίου προς τις νομοθετικές αρμοδιότητες του κοινοβουλίου στην Αγγλία. Ακόμη και ο Ιωάννης Buridan³³, θεωρητικός υπέρμαχος της μοναρχίας, προέβαλλε την άποψη ότι είναι προτιμότερη η έννομη διακυβέρνηση χωρίς βασιλική ή ηγεμονική παρουσία, παρά η εξουσία μοναρχών μη-υποκειμένων σε έννομες δεσμεύσεις (*Quaestiones*, III, σελ. 4).

Γύρω στα 1300, η κορύφωση της φραγκο-παπικής ρήξης αποτελεί το

έναυσμα για σειρά θεωρητικών αναζητήσεων, με στόχο τη δικαίωση αντιτιθέμενων πολιτικών ενδιαφερόντων. Σε διάστημα τριών ετών, διαμορφώνονται δύο διαφορετικά πολιτικά δόγματα που ενσωματώνουν θεωρητικά επιχειρήματα προς χρήση των αντίθετων πλευρών. Αξίζει να σημειωθεί ότι ολόκληρα αποσπάσματα του έργου *De ecclesiastica potestate*³⁴ του Aegidius Romanus (1301), αναπαράγονται στην εγκύκλιο *Unam Sanctam*, ενώ διαπρεπείς νομομαθείς τίθενται στην υπηρεσία των συγκρουόμενων μερών. Τα έργα του Aegidius Romanus και Ιακώβου Viterbo αποτελούν προσύλληψη των μεταγενέστερων ιεροκρατικών θεωρητικών κατασκευών του Αυγουστίνου Triumphus και του Alvarus Pelagius³⁵, ενώ οι συνήγοροι του γαλλικού στέμματος προσέφεραν την έλλογη θεωρητική συνηγορία υπέρ της βασιλικής διακυβέρνησης με άξονα τέσσερις αξιόλογες πραγματείες: i) Το ανώνυμο πόνημα *Disputatio inter clericum et militem*³⁶, συνταχθέν πιθανώς στα 1296, ως απάντηση στις παπικές βούλες *Clericis laicos* και *ineffabilis amoris*. Το δημόδες αυτό κείμενο διακρίνεται για τη λογική συνάφεια των επιχειρημάτων του υπέρ της βασιλικής απολυταρχίας, ii) το έργο ανωνύμου *Quaestio in utramque partem*³⁷ (1302), θεωρείται απόπειρα ανασκευής των θέσεων της παπικής εγκυκλίου *Ausculta fili*. Διδακτικής και λόγιας υφής, το έργο εξετάζει επιχειρήματα υπέρ και κατά των ιεροκρατικών αξιώσεων, iii) το έργο *Quaestio de potestate papae*, γνωστό ως *Rex pacificus*³⁸, αποτελεί πραγματεία στην υπηρεσία της γαλλικής μοναρχίας. Παρά τη διάρθρωσή του υπό μορφή σχολαστικής *disputatio*, το κείμενο θεωρείται απάντηση του Πανεπιστημίου του Παρισιού στην εγκύκλιο *Unam Sanctam*, και iv) το έργο *De potestate regia et papali*³⁹ του Jean Quidort, συγγραφέν στις αρχές του 1303, εκλαμβάνεται ως η πλέον εμπεριστατωμένη μελέτη υπέρ της βασιλικής ισχύος. Αξίζει εν προκειμένω να υπογραμμισθεί ότι το αξίωμα της παπικής πληρότητας εξουσίας βρίσκεται στο επίκεντρο της συζήτησης, σε μία περίοδο εμφανούς άνθησης μιας πολιτικής φιλολογίας, που προβάλλει το ιδεώδες βασιλικής διακυβέρνησης στα πλαίσια αναδυομένων εθνικών μοναρχιών (γαλλική, αγγλική, ισπανική)⁴⁰. Κοινό θεωρητικό υπόβαθρο αυτών των αντιλήψεων, είναι η πεποίθηση ότι στο εσωτερικό ενός βασιλείου, ο βασιλιάς διαθέτει απόλυτες και αναφαίρετες δικαιοδοσίες – *Rex est imperator in regno suo*. Αυτή η νέα σύλληψη της βασιλικής εξουσίας κατά το αυτοκρατορικό πρότυπο, προεκτείνει τις προγενέστερες απόψεις του Jean de Blanot (1260) περί ανωτάτου μονάρχη, ως *princeps in regno suo*, συμβάλλοντας στη θεμελίωση της βασιλικής απολυταρχίας ως *auctoritas regia*, αντλούμενης από μία ευρύτερη επιστήμη του άρχειν, *certa scientia*.

3. Η παπική πολιτική ιδεολογία: ο παπισμός ως οικουμενική δύναμη

3.1. Οι καταβολές: εδραίωση και κοσμικές αξιώσεις του παπισμού

Το περίπλοκο πρόβλημα των σχέσεων πνευματικής και κοσμικής εξουσίας, ρυθμιζόταν, καθ' όλη τη διάρκεια του ευρωπαϊκού Μεσαίωνα, από μία και μοναδική ρήση, γνωστή ως γελασιανό δυϊστικό δόγμα σαφούς οριοθέτησης των δύο εξουσιών⁴¹. Απευθυνόμενος σε μία επιστολή του έτους 494 προς τον βυζαντινό αυτοκράτορα Αναστάσιο⁴², ο πάπας Γελάσιος Ι υπεστήριξε την άποψη ότι δύο κύριες ρυθμιστικές αρχές συνέχουν το σύνολο χριστιανικό κόσμο: η ιερά αυθεντία των παπών (*auctoritas sacra pontificum*) και η βασιλική εξουσία (*regalis potestas*).

Η προοπτική αυτή διασαφείται περαιτέρω σε κείμενο του έτους 496, στο οποίο προβάλλεται το αίτημα συνεργατικής αμοιβαιότητας μεταξύ εκκλησιαστικής και κοσμικής εξουσίας στα πλαίσια επακριβούς διάκρισής τους: ο αυτοκράτορας υπόκειται στους επισκόπους μόνο για θέματα πίστης (*res divinae*), ενώ οι επίσκοποι οφείλουν να προσφεύγουν στην αυτοκρατορική δικαιοδοσία επί κοσμικών υποθέσεων⁴³. Η κατοχύρωση της διάκρισης των εξουσιών παρέμενε αδιαμφισβήτητη επί μακρόν, το γελασιανό δόγμα ωστόσο δεν έπαυε να αντανακλά την πολιτική και θεσμική υφή της μεταρωμαϊκής Ευρώπης και ως εκ τούτου, υπέκειτο σε επανερμηνείες και αναθεωρήσεις, ιδίως μετά τον ενδέκατο αιώνα⁴⁴.

Αφορμή για περαιτέρω εξελίξεις, προσέφερε η ευρύτατη μεταρρυθμιστική προσπάθεια του πάπα Γρηγορίου VII (1073-1085) με στόχο την προάσπιση της αυτονομίας και ελευθερίας της εκκλησίας, έναντι κοσμικών παρεμβάσεων. Απώτερη εν τούτοις επιδίωξη του Γρηγορίου VII παρέμενε η σύσταση ενός ενιαίου και ομοιογενούς πολιτισμικού χώρου, εντός του οποίου η εκκλησία θα διαδραμάτιζε καθοριστικό ρόλο. Η αναβάθμιση της παρουσίας της εκκλησίας στο χριστιανικό κόσμο αποκαλύπτεται στην περίφημη έριδα περί περιβολής⁴⁵ και την ταπεινωτική θέση στην οποία περιήλθε ο Ερρίκος IV έναντι του πάπα (1077). Ο παπισμός διέθετε πλέον μία περίβλεπτη ηθική και πνευματική ηγεμονία σε σύνολη τη χριστιανική κοινωνία (*societas christiana*), σε μία πολιτισμική πραγματικότητα στην οποία η εκκλησία ταυτιζόταν με την ίδια την πολιτική κοινωνία (*res publica christiana*), ως συνένωση των πιστών (*universitas fidelium*). Υιοθετώντας τη στρατηγική του πάπα Γρηγορίου Ι (590-604), ο παπισμός αναγορεύθηκε σε θεοσύστατο θεσμό με υπερεθνικές αξιώσεις αποδοχής: αλλά και η παπική πολιτική στόχευε στη διεθνή ηγεμονική κυριαρχία, αναπτύσσοντας ένα αξιοσημείωτο νομικο-γραφειοκρατικό σύστημα, με άξονα τη δικαιοσύνη ενοποίηση της δυτικής χριστιανοσύνης⁴⁶. Για την επίτευξη αυτού του εγχειρήματος, η παπική διπλωματία απαιτούσε την εξεύρεση οικονομικών, εκπαιδευτικών και παραγωγικών πόρων

- δεν είναι συνεπώς τυχαίο το γεγονός ότι οι δημοσιονομικές υποχρεώσεις κληρικών προς κοσμικούς ηγεμόνες, κατέστησαν αντικείμενο εκτενούς συζήτησης στις απαρχές του XIV αιώνα⁴⁷.

Σοβαρό βήμα προς την κατεύθυνση εδραίωσης της παπικής ισχύος, απετέλεσε η υιοθέτηση από τους πάπες μιας καθαρώς ιεροκρατικής αντίληψης, συμφώνως προς την οποία οι ύπατοι κοσμικοί ηγεμόνες, αυτοκράτορες και βασιλείς, δε διέφεραν σε τίποτε από τους λοιπούς πιστούς έναντι των παπών, ως επιγείων αντιπροσώπων του Χριστού. Αυτή η απόρριψη της εγγενούς ιερότητας του βασιλικού αξιώματος έδωσε αφορμή σε περαιτέρω παπικές παρεμβάσεις στην κοσμική σφαίρα. Εκμεταλλευόμενος τη διένεξη του Φιλίππου Αυγούστου της Γαλλίας, προς τον Ιωάννη της Αγγλίας λόγω του επίμαχου ζητήματος των νορμανδικών κτήσεων (1204), ο πάπας Ιννοκέντιος III (Lotario Segni, 1198-1216) εξέδωσε την περίφημη εγκύκλιο *Novit ille*⁴⁸: συμφώνως προς αυτήν, δεν είναι μεν δυνατή η παπική απόφαση επί εδαφικών-κοσμικών διεκδικήσεων, παρέχεται ωστόσο στον πάπα η δυνατότητα κρίσης επί εγκοσμίων υποθέσεων για λόγους αμαρτίας - *ratione peccati*. Γεγονότα όπως ο πόλεμος, συγκρούσεις, διατάραξη της ειρήνης, ενέχουν φύσει τη διάσταση της αμαρτίας, για την οποία επιβάλλεται η παπική ανάμειξη. Για τη λογική της εγκυκλίου *Per Venerabilem*⁴⁹, οι πάπες κατέχουν και τα δύο ξίφη, ο κοσμικός καταναγκασμός (κοέρκιον) ασκείται εν τούτοις από βασιλείς και ηγεμόνες, χωρίς να αποκλείεται το στοιχείο των ηθικο-νουθετικών παραινήσεων εκ μέρους των παπών με στόχο την εναρμόνιση της, κοσμικής εξουσίας προς πνευματικούς και σωτηριολογικούς σκοπούς.

Η ιεροκρατική προοπτική εκφράσθηκε με τον πλέον κατηγορηματικό τρόπο στην *Unam Sanctam* του Βονιφάτιου VIII, με την οποία επικυρώθηκε και τυπικά το προϋπάρχον ιεροκρατικό δόγμα. Ο πάπας κατέχει και τα δύο ξίφη, το ένα ασκείται δια της εκκλησίας από χέρια ιερέων, το άλλο χάρη της εκκλησίας από βασιλείς και ευγενείς με κληρική αρωγή. Το δεύτερο όμως υποτάσσεται στο πρώτο, η κοσμική υπόκειται στην πνευματική εξουσία⁵⁰. Για το λόγο αυτό οι κοσμικοί ηγεμόνες κρίνονται από πάπες, δεν ισχύει όμως το αντίστροφο. Τυπική περίπτωση τούτου προσέφερε η καταδίκη του αυτοκράτορα Φρειδερίκου Β' από τη σύνοδο της Λυών (1245), στα πλαίσια των σφοδρών αντιπαραθέσεων⁵¹ του πρώτου προς τους πάπες Γρηγόριο IX (Ugolino de Segni, 1227-1241) και Ιννοκέντιο IV (Sinibaldo Fieschi, 1243-1254).

3.2. Το περιεχόμενο των ιεροκρατικών πολιτικών ιδεών

Το ιεροκρατικό επιχείρημα συνιστά μία σύνθετη λογική και εννοιολογική κατασκευή, με συνέπεια και αναλυτική συνάφεια. Η διάρθρωση του επιχειρήματος περιλαμβάνει μία σειρά διαδοχικών λογικών νοηματικών υπαγωγών από τα γενικότερα στα μερικότερα, κατά την εξής θεματολογική ακολουθία:

α) Θεμέλιο της ιεροκρατικής σκέψης ως πολιτικού επιχειρήματος αποτελεί η διατύπωση που αποδίδεται στον Ούγωνα του Αγ. Βίκτωρος (ca 1098-1142), κατά την οποία σε κάθε συντεταγμένη χριστιανική κοινωνία η πνευματική εξουσία διατηρεί το δικαίωμα εγκαθίδρυσης κοσμικών αρχών και κρίσης των ηγεμονικών πράξεων, σε περιπτώσεις εκτροπής ή παρέκκλισης από εκκλησιαστικές επιταγές. Η πνευματική εξουσία εν τούτοις θεσμοθετείται κατ' ευθείαν εκ του Θεού, απορρέει από τη θεία βούληση στην οποία και μόνο καθίσταται υπόλογη, κατά τη ρήση *spiritualis diiudicat omnia, et ipse a nomine iudicatur*⁵².

β) Η βασική πρόταση ότι ο πάπας κατέχει και τα δύο Ξίφη, πνευματικό και κοσμικό, εμφανίζεται κατ' αρχήν σε μία παιδευτική-συμβουλευτική επιστολή του Βερνάρδου του Clairvaux (1090-1153) προς τον πάπα Ευγένιο III (Pierre Bernard, 1145-1153) στα 1150. Η κοσμική εξουσία οφείλει να ενεργεί, όταν απαιτείται, κατόπιν υπόδειξης της ιερατικής αρχής, μετά από εκκλησιαστικό παράγγελμα, *ad nutum sacerdotis*⁵³. Η σύλληψη της βασιλείας ως διακονίας, προσδίδει αυτομάτως ιερότητα στο φορέα της κοσμικής εξουσίας, τον καθιστά ιερατικό λειτουργό, *sacerdotii minister*⁵⁴, κατά την έκφραση του Ιωάννη του Salisburys (c. 1115-1180): επιβάλλεται ως εκ τούτου η συμμόρφωση της ηγεμονικής εξουσίας προς τις θείες εντολές και τους ιερούς κανόνες, άλλως επισείεται η απειλή του εξαναγκασμού.

Κατά τον Ρουφίνο, επίσκοπο της Assisi (περί τα 1150-1191), η κατοχή και των δύο Ξιφών από τον πάπα, είχε τη σημασία ότι η άσκηση του κοσμικού Ξίφους δεν ήταν επιτρεπτή. Ο αυτοκράτορας αντλούσε κατ' αρχήν *-principaliter-* την εξουσία του από το Θεό ως πηγή του παντός, αλλά την ελάμβανε δια του πάπα, εν συνεχεία *-secundario*⁵⁵.

γ) Οι κανονολόγοι του δωδεκάτου αιώνα, μεταξύ των οποίων οι Huguccio της Πίζα (περί τα 1180-1210), Ριχάρδος Anglicus και Ιωάννης Τευτονικός (περί τα 1210-1245), εξέφρασαν σοβαρές επιφυλάξεις ως προς τη βασιμότητα του ισχυρισμού ότι οι πάπες κατέχουν και τα δύο Ξίφη. Σε αντίθεση όμως προς τα παραπάνω σχόλια, τη *glossa ordinaria* στο *Decretum* του Γρατιανού, η συνήθης κανονολογική πεποίθηση, εκφρασθείσα στη *glossa ordinaria*, τον σχολιασμό των διατάξεων (*Decretales*) του πάπα Γρηγορίου ΙΧ από τον Βερνάρδο της Πάρμα και τον Ραϊμόνδο του Penafort, συνηγορούσε υπέρ της ιεροκρατικής αξίωσης⁵⁶. Η ερμηνεία αυτή υιοθετήθηκε πλήρως από τον Ακινάτη κατά την ανασκευή των απόψεων του Πέτρου Λομβαρδού (1100-1160), κατά τις οποίες η εκκλησία διέθετε μόνο το πνευματικό Ξίφος. Κυρίως όμως, η εδραίωση των ιεροκρατικών απαιτήσεων αποτελεί επίτευγμα των σχολιαστών στις εγκυκλίους του Ιννοκεντίου ΙΙΙ, για τους οποίους ο αυτοκράτορας λαμβάνει το κοσμικό Ξίφος από τον πάπα, παρά το γεγονός ότι ο αυτοκρατορικός θεσμός αντλείται κατ' ευθείαν εκ του Θεού⁵⁷.

δ) Η ιεροκρατική σύλληψη της αλληγορίας των δύο Ξιφών, εντάσσεται πλήρως στο πρόγραμμα παπικής διακυβέρνησης της χριστιανικής

κοινωνίας⁵⁸. Η ιεροκρατική λογική ως μονιστική θεώρηση της κοινωνίας, αποκλείει κάθε προοπτική συνύπαρξης δύο ισότιμων ρυθμιστικών αρχών του βίου. Κατά την πεποίθηση του Hostiensis, κανονολόγου του XIII αιώνα, η ύπαρξη δύο κεφαλών, πνευματικής και κοσμικής, στο ενιαίο και αδιάσπαστο χριστιανικό corpus, αποτελεί τερατούργημα⁵⁹. Το ιεροκρατικό επιχείρημα προτάσσει μία χριστολογική πολιτική λογική, απορρέουσα από το αξίωμα κατά το οποίο ο πάπας, ως αντιπρόσωπος του Χριστού (*vicarius christi*) και διάδοχος του Πέτρου (*vicarius Petri*) διαθέτει επουράνια και επίγεια εξουσία⁶⁰. Κατά μία ιδιαίτερη ανάγνωση της ρητορικής παράφρασης των λόγων του Χριστού προς τον απόστολο Πέτρο⁶¹, από τον Πέτρο Δαμιανό (1007-1072), η εξουσία του δεσμεύει και λύει (*potestas ligandi et solvendi*) προσέλαβε ακραία πολιτική σημασία⁶². Η κανονολογική σκέψη, εισάγοντας νομικούς προσδιορισμούς αυτής της κυριαρχίας από το πεδίο του ρωμαϊκού δικαίου σε υφιστάμενες εκκλησιαστικές παραδόσεις, περιέγραψε την παπική υπεροχή εντός της εκκλησίας, ως πληρότητα εξουσίας και ισχύος – *plenitudo potestatis*⁶³. Κυρίως όμως ο Hostiensis (Henricus de Segussio) ήταν εκείνος που συνέβαλε στην περαιτέρω εξέλιξη της συζήτησης, προβαίνοντας σε μία νέα εξειδίκευση της υπάρχουσας ορολογίας⁶⁴. Ακολουθώντας τις θεολογικές παρατηρήσεις του Αλεξάνδρου της Hales (περί τα 1240), του Αλβέρτου του Μεγάλου και του Θωμά Ακινάτη, ο Hostiensis εισήγαγε τη διάκριση μεταξύ *potestas ordinata* και *potestas absoluta*, κανονικής ή συνήθους εξουσίας των παπών να εναρμονίζουν τη δράση τους προς ισχύουσες νομικές δεσμεύσεις, και απόλυτης εξουσίας με απεριόριστες δικαιοδοσίες αντλούμενες από την ιδιότητά τους ως επιγείων αντιπροσώπων του Χριστού, σε ένα ιδιαίτερο φάσμα περιπτώσεων⁶⁵.

ε) Οι παραπάνω αντιλήψεις ενσωματώθηκαν στη σύνταξη της παπικής εγκυκλίου *Unam Sanctam* του Βονιφατίου VIII. Η απόλυτη παπική δικαιοδοσία επί ηθικών και σωτηριολογικών ζητημάτων αποκτά, μέσω της επίκλησης της αρχής *ratione peccati*, εμφανή κοσμική διάσταση. Η σφαίρα της εγκοσμιότητας και η υπέρτατη αρχή της σε μία συντεταγμένη χριστιανική κοινωνία, δε διαφεύγει αυτού του κανόνος – η βασιλική εξουσία δεν αποτελεί εξαίρεση. Αντιθέτως, η παπική ανασκευή της βασιλικής ιερωσύνης ως εγγενούς ιδιότητας του βασιλικού αξιώματος, καθιστά τους κοσμικούς ηγεμόνες αμέσως υποκείμενους στην παπική βούληση. Η *Unam Sanctam* συνιστά την πλέον έγκριτη, τη συνεπέστερη και αρτιότερη πολιτική εφαρμογή του ακινάτειου αξιώματος, κατά το οποίο όλοι οι βασιλείς των χριστιανικών λαών οφείλουν υποταγή στον πάπα ανάλογη προς εκείνη που αρμόζει στο πρόσωπο του Χριστού, όπως διατείνεται άλλωστε και ο Γρηγόριος VII στο περίφημο έργο του *Dictatus papae*⁶⁶.

Την ίδια περίοδο, το δογματικό-κανονιστικό περιεχόμενο της αλληγορίας των δύο ξιφών του Βερνάρδου του Clairvaux, έτυχε περαιτέρω επεξεργασίας και ανάλυσης από υπέρμαχους του ιεροκρατικού δόγματος.

Συνήγοροι της παπικής μοναρχίας, οι Aegidius Romanus (c. 1243-1316) και Ιάκωβος του Viterbo (c. 1260-1307) ανέπτυξαν περαιτέρω την ιεροκρατική αρχή στην κατεύθυνση της plenitudo potestatis. Στο έργο του περί εκκλησιαστικής εξουσίας *-De ecclesiastica potestate-* ο Aegidius Romanus⁶⁷ κατέβαλε κάθε προσπάθεια προς διάψευση εκείνων των απόψεων των κανονολογικών συλλογών, των μη-συμβατών προς την αξίωση πλήρους παπικής ισχύος. Κατά τον ίδιο τρόπο ο Ερρίκος της Cremona, προσέφυγε σε κάθε διάταξη του *Decretum* καθώς και σε μεταγενέστερες διατάξεις κανονολόγων, προς επίρρωση παπικών αξιώσεων, ενώ ο Ιάκωβος του Viterbo καθιστά την *plenitudo potestatis*, ιδίωμα συστατικό του παπικού αξιώματος⁶⁸.

Οι ιεροκρατικές αξιώσεις την περίοδο της κορύφωσης της διένεξης του Βονιφάτιου VIII προς το γαλλικό στέμμα, προβάλλονται κατά διπλό τρόπο: είτε στην προοπτική της ιεροκρατικής ερμηνείας του δυϊστικού γελασιανού δόγματος, είτε στην κατεύθυνση της παπικής πληρότητας εξουσίας *- plenitudo potestatis*.

α) Χαρακτηριστική της πρώτης περίπτωσης, είναι η απολογία του καρδινάλιου Ματθαίου της Aquasparta, παρουσία του Βονιφάτιου VIII στη Ρώμη, κατά τη διάρκεια φραγκο-παπικών διαβουλεύσεων. Η τοποθέτηση αυτή αποτελεί κατ' ουσίαν υπομνηματισμό (glossa) της νοθετικής παραινετικής εγκυκλίου *Ausculta-fili*⁶⁹, που απηύθυνε ο Βονιφάτιος VIII προς τον Φίλιππο Ωραίο της Γαλλίας και προτύπωση της *Unam Sanctam*. Το κείμενο αυτό, γνωστό ως ομιλία περί παπικής εξουσίας *-Sermo de potestate papae*⁷⁰- επαναλαμβάνει τη γνωστή διάκριση πνευματικής-κοσμικής εξουσίας. Οι πάπες διατηρούν εξ υπαρχής *-principaliter-* αναφαίρετα πνευματικά δικαιώματα, αναγόμενα στο Χριστό μέσω της αποστολικής διαδοχής και ασκούν θεόδοτη εξουσία, η οποία αίρεται μόνον υπό του Θεού. Παρ' όλο που οι κοσμικοί ηγεμόνες διαθέτουν οριοθετημένες κοσμικές αρμοδιότητες, η παπική κρίση των πράξεών τους είναι αναπόφευκτη *- ratione peccati*. Στο σημείο αυτό το κείμενο υιοθετεί την άποψη της παπικής κατοχής των δύο ξιφών δυνάμει *de iure* δικαιώματος, επισημαίνεται όμως ότι δεν προσιδιάζει στο πνευματικό λειτούργημα η ανάληψη εξουσιαστικής επιβολής και η προσφυγή σε μεθόδους καταναγκασμού (κοέρκιον).

β) Η δεύτερη κατεύθυνση, ουσιαστικά ταυτόσημη στις επιδιώξεις της προς την πρώτη, προτάσσεται από τον Ιάκωβο του Viterbo, ο οποίος αναγνωρίζει την ορθότητα των θέσεων που αποδίδουν πληρότητα εξουσίας στους πάπες. Η *plenitudo potestatis* αντλείται από τη δύναμη διακυβέρνησης (*potentia gubernativa*) που παρέδωσε ο Χριστός στην εκκλησία⁷¹. Σύνολη αυτή η εξουσία, ιερατική και βασιλική (*sacerdotalis et regalis*), πνευματική και κοσμική (*spiritualis et temporalis*), ασκείται από τον πάπα ως αντιπρόσωπο του Χριστού (*vicarius Christi*).

Η εκκλησία ενέχει όλη την αληθή εξουσία (*vera potestas*) που απαι-

τείται για τη σωτηρία (*ad salutem fidelium*), επειδή αυτή η δυνατότητα επιμέλειας της ανθρώπινης σωτηρίας υποστασιοποιείται στο πρόσωπο των παπών, ως συνολική αναγκαία ισχύς (*tota potentia*).

Αυτή η εξίσωση εκκλησίας και κοινωνίας, εδραζόμενη στην πρωταρχική εξουσία του πνευματικού, έχει ως προφανή συνέπεια την έλλειψη αυτονομίας του εγκοσμίου, την ανυπαρξία υπαρκτικής αυτοτέλειας της κοσμικής σφαίρας. Όπως και στην περίπτωση της ανθρωπολογικής αντιστοιχίας ενός σώματος προς μία κεφαλή, κατ' ανάλογο τρόπο η μεσαιωνική προσομοίωση της εκκλησίας ως νηός (*navis*), ως σκάφους *en plw*, απαιτεί έναν και μοναδικό κυβερνήτη (*gubernator*) της *navis ecclesiae*⁷², της οικουμενικής εκκλησίας – *universalis Ecclesia*. Ο παραλληλισμός ενός κυβερνήτη (*unicus rector*) και μιας κεφαλής (*unum caput*) αναδεικνύει έναν και μοναδικό κύριο (*dominus*) σε κοσμικά και πνευματικά ζητήματα (*temporalium et spiritualium*) με πληρότητα εξουσίας: ο πάπας ως υπέρτατη αρχή⁷³ εντός του χριστιανικού *corpus* διαθέτει πρόσθετες νομοθετικές και εκτελεστικές αρμοδιότητες προς διόρθωση υφισταμένων δικαιοκίων ατελειών, πράξεων ή παραλείψεων – *suppletio defectuum*⁷⁴. Η μονιστική αυτή αντίληψη διαθέτει βαθύτερες ανθρωπολογικές, χριστολογικές και εκκλησιολογικές προεκτάσεις, ενώ κάθε συνηγορία υπέρ του αντιθέτου συνιστά φοβερή παραμόρφωση και διαστροφή της πραγματικότητας – *igitur opinionem contrariam monstruosam*, καθώς διατείνεται ο *Hostiensis*⁷⁵.

4. Η κοσμική συμβολή:

Η αυτονομία της πολιτικής εξουσίας

4.1. Το ιδεώδες περί «ιεράς βασιλείας» στη μεσαιωνική πολιτική ιστορία

Παρέμενε όντως η παπική *auctoritas* απρόσβλητη σε κάθε εγκόσμια κριτική; Το ερώτημα αυτό απασχόλησε τους γλωσσογράφους και σχολιαστές της κωδικοποίησης του Γρατιανού, η οποία προέβαλλε την απολυτότητα των παπικών αξιώσεων· παρ' όλα αυτά, η ερμηνευτική διασάφηση αμφιλεγόμενων ρυθμίσεων του *Decretum*, κατέτεινε στο συμπέρασμα ότι η ανθρώπινη κρίση ενός πάπα που υπέπεσε σε αίρεση δεν ήταν ανέφικτη, καθώς υπεστήριξε ο *Huguccio*⁷⁶. Ορισμένοι άλλοι υπομνηματιστές παπικών εγκυκλίων, μεταξύ των οποίων ο Ρουφίνος της Ασσίζης (περί τα 1150-1191) στην περίφημη *Summa decretorum* και ο *Etienne de Tournai* προέβαλλαν την άποψη ότι καθαίρεση ενός πάπα μπορούσε να επιτευχθεί και σε περιπτώσεις άλλων ειδεχθών ή αξιοποιώνων πράξεων πέραν της αίρεσης, ικανών να επιφέρουν επισκοπική καθαίρεση γενικώς⁷⁷. Αλλά και η *glossa ordinaria* στο *Decretum*, συνταχθείσα από τον

Ιωάννη Τευτονικό, έτεινε προς την άποψη ότι η προσαγωγή ενός πάπα σε δίκη, ενώπιον ειδικής συνόδου, ήταν επιβεβλημένη για συνειδητές παπικές πράξεις δημόσιας εκτροπής ή εμφανούς παρέκκλισης, χωρίς πρόθεση διόρθωσης ή έμπρακτης μετάνοιας⁷⁸.

Η αντίθεση κοσμικής-πνευματικής εξουσίας στις αρχές του XIV αιώνα δεν απετέλεσε ένα απλό ιστορικό επεισόδιο, αλλά απεκάλυψε τη σύγκρουση δύο ριζικά διαφορετικών, ετερογενών και κατ' ουσίαν ασύμβατων κοσμοσυλλήψεων. Για την κοσμική αντίληψη, η αρχή *ratione peccati* δεν προσλαμβάνει καμία πολιτική σημασία. Αντιθέτως, η πολιτική κυριαρχία, το *regimen temporalitatis regni* ανήκει στη βασιλική δικαιοδοσία, η οποία δεν αναγνωρίζει καμία, υπέρτερη ρυθμιστική αρχή· η κοσμική κυριαρχία είναι αυτοφυής, εγγενής στις πολιτικές κοινωνίες, μη δοτή, πρωτογενής, γεγονός που της προσδίδει αυτοδικαίως, υπαρκτική αυτοτέλεια και αυτονομία. Στην κανονολογική ασάφεια ως προς τη διαδικασία σύγκλησης έκτακτης ειδικής συνόδου προς κρίση παπικών παρεκτροπών, ο Γουλιέλμος του Nogaret αντιτείνει ότι το δικαίωμα αυτό περιέρχεται στο γάλλο βασιλιά για δύο ουσιαστικούς λόγους: i) πρωταρχικό καθήκον της χριστιανικής βασιλείας αποτελούσε η προάσπιση της εκκλησίας σε εξαιρετικές περιπτώσεις κινδύνου ή απειλής ii) τούτο άλλωστε επέτασσε η σύνολη παράδοση των βασιλείων της Γαλλίας έως τον XIV αιώνα⁷⁹. Η διττή φύση της βασιλείας ως διακονίας του χριστιανικού σώματος και ως γενεαλογικής συνέχειας ευσέβειας, πίστης και αφοσίωσης στις χριστιανικές αξίες, ανακεφαλαιωνόταν στη Γαλλία του XIII αιώνα από μία ιδιαίτερη δυναστεία, την καπετιανή⁸⁰. Το ιδεώδες αυτό περί ιεράς βασιλείας (*βασιλείον ιεράτευμα*) προέβαλλε την αναμφισβήτητη θεία προέλευση του βασιλικού θεσμού στην υπηρεσία της πίστης και της εκκλησίας - η ευσεβής δυναστεία των Καπέτων συνέβαλλε στην υλοποίηση αυτού του οράματος ενός *reges christianissimi*⁸¹.

Η γαλλική μοναρχία του XIII και XIV αιώνα, υιοθέτησε πλήρως τις παρπάνω αντιλήψεις με άξονα την ισότιμη συνεργασία προς την κληρική εξουσία και στόχο την καταπολέμηση διαφόρων αιρέσεων, δεν απεδέχεται όμως τις προϋπάρχουσες ιεροκρατικές ερμηνείες του δυϊσμού των εξουσιών. Συναφής προς τα ανωτέρω είναι η διαπίστωση ενός αισθήματος επιφύλαξης, εκ μέρους της λαϊκής αριστοκρατίας⁸², έναντι των κληρικών τάξεων (*ordo clericalis*). Η δυσπιστία αυτή μετατράπηκε σύντομα σε εμφανή αμφισβήτηση των νομικών και δημοσιονομικών προνομίων του κλήρου⁸³, αλλά και σε κριτική των προϋποθέσεων βασιλικής αρωγής προς καταστολή αιρετικών παρεκκλίσεων, καθώς περιέγραψε παραστατικά ο πλέον αντιπροσωπευτικός εκπρόσωπος της μεσαιωνικής γαλλικής αριστοκρατικής ιστοριογραφίας⁸⁴, ο Jean de Joinville, στην εξύμνηση της προσωπικότητας και των πράξεων του Λουδοβίκου ΙΧ, του άγιου βασιλιά⁸⁵.

Η σφοδρότητα των λαϊκών αντιδράσεων κατά των καταχρήσεων της κληρικής εξουσίας, με αφορμή την έκδοση της παπικής βούλας *Etsi cle-*

rici στις αρχές του XIII αιώνα, που προσέδιδε νομική κατοχύρωση στον κλήρο, κορυφώθηκε στη Γαλλία το δεύτερο ήμισυ του ίδιου αιώνα⁸⁶. Τούτο σχετίζεται πλήρως προς τις απόπειρες κατάφασης ενός αυτονόμου κοσμικού δικαίου, διακριτού από το δίκαιο της εκκλησίας· οι δικαιοί αυτοί κώδικες συγκροτούνται στο επίπεδο των ανεξαρτήτων πολιτειακών υποστάσεων, κυρίως όμως διαμορφώνονται σε τοπικό ή περιφερειακό επίπεδο, αντανακλώντας τις ιδιομορφίες της ανθρώπινης συμβίωσης σε φυσικές κοινότητες⁸⁷. Πρόκειται για νομικές κατασκευές με εθιμικό, περιγραφικό, εμπειρικό χαρακτήρα, όπως το έργο *Coutumes de Beauvaisis*⁸⁸ του Philippe Beaumanoir (c. 1250-1296), συνταχθέν περί τα 1280, ως καταγραφή εθιμικών συνθηκών και τοπικών παραδόσεων.

Ο Beaumanoir, εκφραστής της καπετιανής αντίληψης περί μοναρχικής διακυβέρνησης⁸⁹, μετέτρεψε σε νομικό δόγμα την πολιτική ηθική μεμονωμένων εξιστορήσεων. Κατ' ανάλογο τρόπο όπως και ο Ερρίκος Bracton στην αυλή του Ερρίκου III της αγγλικής δυναστείας των Ανδηγαυών, ο Beaumanoir υπεστήριξε τη θέση ότι ο τρόπος συνεργασίας των δύο εξουσιών μιας χριστιανικής κοινωνίας, προσδιορίζεται από το βασιλιά και μόνο. Ασφαλώς κάθε ξίφος οφείλει να προστρέχει προς βοήθεια του άλλου – ειδικότερα, το κοσμικό ξίφος οφείλει να περιφρουρεί την εκκλησία. Η έκκληση όμως της εκκλησίας δε συνιστά εντολή· η αμοιβαία αρωγή δε σημαίνει ότι η χρήση της κοσμικής ισχύος έπεται ενός εξαναγκαστικού εκκλησιαστικού παραγγέλματος. Οι όροι συνεργασίας υπαγορεύονται από το κοσμικό στέμμα υπό την έννοια ότι η άγραφη εθιμική παράδοση και πρακτική των ευσεβών βασιλέων θέτει κατά χάρη *–par grāce–* τις υπηρεσίες της κοσμικής εξουσίας στη διάθεση της πνευματικής⁹⁰.

Η αντικληρική στροφή στη δυτική Ευρώπη του XIII αιώνα, έθιγε το ζήτημα των φορολογικών και στρατολογικών απαλλαγών του κλήρου, τη μη-μετοχή των κληρικών στη συλλογική προσπάθεια και τα κοινά βάρη⁹¹. Την ίδια εποχή, η εδραίωση κοσμικών βασιλείων τελεί σε συνάρτηση προς τη διασπορά νέων αντιλήψεων περί κοινού οφέλους (*utilitas*) και ενδημούσης ανάγκης (*necessitas regni*), στα πλαίσια της οργανικής προσομοίωσης του βασιλείου προς ένα συλλογικό σώμα⁹². Αυτή η προσφυγή σε μία θεολογική μεταφορά⁹³, η ανθρωπολογική θεμελίωση της αναγκαιότητας των πολιτικών κοινωνιών, διαπερνά το λαϊκό αίσθημα ως βίωμα συμμετοχής σε μία κοινή πατρίδα που απαιτεί την εκπλήρωση ορισμένων υποχρεώσεων⁹⁴. Μείζον πρόβλημα για την εποχή αυτή συνιστούσε η δυνατότητα υπαγωγής της κληρικής τάξης στις αξιώσεις που απέρρεαν από την εφαρμογή της αρχής περί εδαφικής κυριαρχίας· νέες τριβές μεταξύ των δύο εξουσιών ανέκυψαν ως συνέπεια της ανάδυσης και οριοθέτησης του μεταγενέστερου εθνικού κράτους, έναντι της οικουμενικής ισχύος της εκκλησίας στη Δύση⁹⁵.

Η λαϊκή κατακραυγή απέναντι στις καταχρήσεις της εκκλησιαστικής εξουσίας, διαμόρφωσε ένα ισχυρότατο ρεύμα αντικληρικαλισμού που

διαπέρασε όλα τα επίπεδα της κοινωνικής ζωής, ενώ σε ορισμένες περιοχές, ιδίως στην Προβηγγία και το Languedoc, το λαϊκό αίσθημα μετουσιώθηκε σε μία έκδηλη καλλιτεχνική δημιουργία. Η άνθηση φιλολογίας σε δημόδη γλώσσα και η διάδοση της ποίησης των τροβαδούρων⁹⁶, συνηγόρων της αυτοκρατορικής καθολικότητας, θεωρούνται ως ενδείξεις μιας νέας ευαισθησίας που καταδικάζει την κοσμική κυριαρχία των κληρικών, ή ακόμη και δείχνει συμπάθεια προς διωκόμενους αιρετικούς⁹⁷. Η έμπρακτη αμφισβήτηση της οικουμενικής εγκυρότητας της παπικής θεοκρατίας, συντελείται σε θεσμικό και υπαρκτικό επίπεδο στο χώρο των νέων εθνικών βασιλείων. Οι λειτουργίες των δύο εξουσιών παρέμεναν διακριτές, όχι όμως και οι αντίστοιχες σφαίρες δικαιοδοσίας, γεγονός που επέτεινε τις ανακύπτουσες συγκρούσεις. Στις αρχές του XIV αιώνα, το αίτημα διαχωρισμού εκκλησίας και κράτους δεν υφίσταται· ο κοσμικός πόλος εν τούτοις ενισχύθηκε αισθητά, και παρά τη διατήρηση στενής σχέσης προς τον πνευματικό πόλο, προετοιμαζόταν συνεχώς για την τελική διεκδίκηση σύνολης της εγκόσμιας σφαίρας, ως πεδίου καθαρώς κοσμικής δικαιοδοσίας.

4.2. Η πολιτική σκέψη στο Αωνύμου, *Quaestio in utramque partem*

Το Πανεπιστήμιο του Παρισιού διεδραμάτισε σημαντικό ρόλο στην απόπειρα κατάφασης της κοσμικής αυτονομίας έναντι εξωγενών επιδράσεων, αναδεικνύοντας αξιόλογες μεμονωμένες συμβολές στη φιλολογία των σχέσεων κοσμικής και πνευματικής εξουσίας⁹⁸. Η μεταφορά της διαμάχης γαλλικού στέμματος και παπισμού σε καθαρώς ακαδημαϊκό επίπεδο συνετέλεσε στην εμφάνιση ενός αξιοσημείωτου κειμένου ανωνύμου συγγραφέα, γνωστού ως *Quaestio in utramque partem*⁹⁹. Το έργο αυτό δεν πρέπει να εκληφθεί ως έκφραση της βασιλικής προπαγάνδας, ούτε ως ιδεολογική πλαισίωση της ιεράς βασιλείας· αντιθέτως, η επιδεικνυόμενη αμεροληψία κατά την αντικειμενική αναζήτηση της αλήθειας, καθιστά το συγγραφέα του έργου επιδιδαιτητή της δεδομένης διένεξης. Οι θέσεις του δε συνιστούν δογματική ανασκευή της ιεροκρατίας, ούτε ριζική δικαίωση των βασιλικών επιχειρημάτων, αλλά επιδίωξη υιοθέτησης μιας ενδιάμεσης οδού μεταξύ παπικού θεσμού και απολυταρχικών κοσμικών αξιώσεων.

Το αίτημα σαφούς και επακριβούς διάκρισης των εξουσιών, τίθεται στον πυρήνα του όλου έργου, με άξονα την απόρριψη των παπικών απαιτήσεων εγκόσμιας υπεροχής της πνευματικής αυθεντίας. Η κοσμική εξουσία συνιστά πρωτογενές δικαίωμα αντλούμενο από το Θεό, μη συναγόμενο από μία παπική εκχώρηση ή μεταβίβαση κοσμικής ισχύος προς βασιλείς και ηγεμόνες. Αυτός ο εμφανής δυϊσμός απορρέει από τρεις διαφορετικές παραδόσεις σκέψης. Πρώτον, στην πολιτική σκέψη της κλασσικής και ρωμαϊκής αρχαιότητας, ειδικότερα στην αριστοτελική

και κικερώνεια παράδοση, διενεργείται η θεμελίωση της απαρχής και λειτουργίας των θεσμών διακυβέρνησης. Οι πολιτικοί θεσμοί δεν έχουν ανάγκη ιερατικής επικύρωσης: αντιθέτως εκφράζουν μία υπόθεση φυσικής τάξης, εγγενούς στις πολιτικές κοινωνίες τις διεπόμενες από φυσικο-δικαιϊκές αρχές¹⁰⁰. Δεύτερον, η δυϊστική επιχειρηματολογία αντλείται από το χώρο της εκκλησιολογικής εμπειρίας που αποκτήθηκε στη μακρόχρονη ιστορία των σχέσεων ρωμαιοκαθολικής εκκλησίας και κοσμικών ηγεμόνων, παρά τα ποικίλλα ερμηνευτικά προβλήματα που ανέκυψαν στη σφαίρα του κανονικού δικαίου¹⁰¹. Τρίτον, τα πλέον αξιόπιστα επιχειρήματα υπέρ του δυϊστικού σχήματος ενυπάρχουν στα βιβλικά κείμενα: ο λόγος του Θεού, η Αγία Γραφή, είναι η ύστατη αυθεντία, η πρωταρχική πηγή σύνολου του λυτρωτικού λόγου.

Τα πειστικότερα τεκμήρια υπέρ ενός γελασιανού δυϊσμού, προσφέρει η ίδια η βιβλική ανθρωπολογική ερμηνευτική. Στη διττή υφή του ανθρώπου, τη διμερή σύνθεση του ανθρωπίνου προσώπου (ψυχή, σώμα) αντιστοιχεί ο διττός χαρακτήρας της ανθρώπινης διαβίωσης (*duplex vita*), η ταυτόχρονη παρουσία πνευματικών και υλικών αναγκών. Η ισόρροπη σύνθεση πνευματικού και υλικού βίου επιτυγχάνεται χάρη σε μία πολιτισμική αμφισημία (*duplex civilitas*): ο πνευματικός και ο υλικός πολιτισμός, τα επιτεύγματα του ανθρωπίνου πνεύματος και τα δεδομένα του κοινωνικο-οικονομικού βίου, συνθέτουν δύο διακριτές θεσμικές σφαίρες, ρυθμιζόμενες από μία αντίστοιχη εξουσιαστική αρχή. Οι εκφάνσεις του πνευματικού βίου και πολιτισμού συνεχονται, σε μία χριστιανική κοινωνία, από θρησκευτικά ρυθμιστικά πρότυπα και αξίες, ενώ τα δεδομένα της εγκόσμιας συνύπαρξης των ανθρώπων σε πολιτικές κοινότητες, υπαγορεύονται από τις εκάστοτε κοσμικές εξουσίες. Ο δυϊσμός των εξουσιών αποτελεί άλλωστε ρητή και σαφή θεία επιταγή.

Ο Χριστός παραχώρησε στους αποστόλους το πνευματικό ξίφος, τη μάχαιρα του πνεύματος¹⁰², δηλ. το θείο λόγο, ενώ απαγόρευσε κατηγορηματικά τη χρήση του κοσμικού ξίφους¹⁰³, γεγονός που δημιουργεί πρόσθετες δεσμεύσεις στους συνεχιστές του αποστολικού έργου, τους πάπες και τους επισκόπους. Η όλη φυσιογνωμία και το υπόδειγμα επίγειας ζωής του Χριστού παρουσιάζονται ασύμβατη προς την αποδοχή μεθόδων καταναγκασμού και βίας, γεγονός που μαρτυρείται σε διάφορα ευαγγελικά εδάφια και συναφή χωρία¹⁰⁴.

Η κοσμική διερμήνευση του δυϊστικού δόγματος¹⁰⁵ θεμελιώθηκε στη σαφή διάκριση των εξουσιών (*distincte sunt igitur hoc potestates*), την αποφυγή αμοιβαίας όχλησης (*nec debent se mutuo perturbare*): αντικείμενο των κοσμικών ηγεμόνων δεν αποτελεί η ενασχόληση με πνευματικές υποθέσεις (*quia sicut princeps non debet de spiritualibus intrromittere se*), ούτε του ποντίφηκα με εγκόσμιες δραστηριότητες (*ita nec pontifex debet in temporalibus se immiscere*). Η άσκηση κοσμικής εξουσίας δεν προσιδιάζει στην παπική ιδιότητα (*nec iurisdictionem temporalem assumere*), παρά μόνο σε ορισμένες περιπτώσεις προσδιορισμένες από το δίκαιο¹⁰⁶ (*nisi in certis casibus determinatis a iure, sicut dicitur*).

4.3. Οι πολιτικές ιδέες του Jean Quidort, δομινικανού μοναχού

Το επίμαχο ζήτημα που αφορούσε την υποτιθέμενη παπική δικαιοδοσία καθαίρεσης βασιλέων και κοσμικών ηγεμόνων, εξακολουθούσε να υφίσταται. Ασφαλώς, στην προοπτική που διήνοιγε το Quaestio, κάθε συζήτηση περί άμεσης παπικής εξουσίας να κηρύσσει εκπτώτους του αξιώματος τους κοσμικούς ηγεμόνες, παρέμενε αδιανόητη. Εν τούτοις, η αδυναμία της κοσμικής κυριαρχίας έναντι της ιεροκρατίας συνέχιζε να διατηρείται· και τούτο διότι, σε εξαιρετικές περιπτώσεις (*incidenter, casualiter*) καθίστατο επιτρεπτή η παπική ανάληψη πρωτοβουλιών κατά κοσμικών αρχόντων, όταν διεφαινετο κίνδυνος αιρετικής παρέκκλισης ή διαρκούς περιφρόνησης των εκκλησιαστικών αξιακών προτύπων¹⁰⁷.

Η αντικειμενικότητα της τελευταίας αυτής διαπίστωσης μπορούσε εύκολως να αμφισβητηθεί, λόγω δυνατοτήτων καταχρηστικής άσκησης αυτού του δικαιώματος προς εδραίωση παπικών συμφερόντων. Για τη συλλογιστική του Jean Quidort, η πνευματική αρχή δεν αναμειγνύεται στην εγκοσμιότητα· η απόρριψη της παπικής διαμεσολάβησης μεταξύ Θεού και αυτοκράτορα στο ζήτημα της προέλευσης της κοσμικής εξουσίας, εναρμονίζεται πλήρως προς την κοσμική άποψη ότι ο πάπας δεν κατέχει και τα δύο ξίφη, ενώ σε περίπτωση παπικής παρεκτροπής, υφίσταται αναφαίρετο βασιλικό δικαίωμα σύγκλισης γενικής συνόδου.

Η επιχειρηματολογία του Jean Quidort διαρθρώνεται ως εξής: i) το παπικό λειτουργήμα ως θεοσύστατος θεσμός απορρέει εκ του Θεού και αίρεται μόνο από το Θεό, ii) το παπικό αξίωμα εντούτοις εκφράζει *μία δεδομένη ανθρώπινη συναίνεση* κατά την εκλογή και ανάδειξη ενός προσώπου στο ύπατο αξίωμα της εκκλησίας, iii) η παπική εκλογή ως προϊόν ανθρώπινης απόφασης, προϋποθέτει την ταυτόχρονη επιλογή των εκλεκτόρων και τη σαφή συγκατάθεση του εκλεγέντος. Όποιο όμως αξίωμα αποδίδεται μέσω ανθρώπινης συμφωνίας, μπορεί με ανάλογο τρόπο να αρθεί. Τούτο διαφαιίνεται, τόσο σε περίπτωση παραίτησης, με ατομική απόφαση του παραιτουμένου, όσο και σε περίπτωση καθαίρεσης, με σύμφωνη γνώμη σύνολης της εκκλησίας. Στην πρώτη περίπτωση, υφίσταται μεμονωμένη άρση της προγενέστερης συγκατάθεσης, ενώ στη δεύτερη, το εκλεκτορικό σώμα, αντιπροσωπευτικό της εκκλησίας, αποσύρει την εκφρασθείσα εμπιστοσύνη του στο πρόσωπο του εκλεγέντος¹⁰⁸.

Οι απόψεις αυτές υποκρύπτουν μία διαμετρικά αντίθετη εκκλησιολογική θεώρηση. Η παπική εκλογή αποτελεί προϊόν σύνολης της εκκλησίας – το κολλέγιο καρδινάλιων ενεργεί εκ μέρους της, ως πληρεξούσιο σώμα. Η βούληση της εκκλησίας αποκρυσταλλώνεται σε μία γενική σύνοδο, ή ακόμη στην απόφαση του σώματος καρδινάλιων. Το σώμα εκείνο όμως, η συγκατάθεση του οποίου –στο όνομα όλης της εκκλησίας– καθιστά έναν πάπα κεφαλή της εκκλησίας, μπορεί, αντιθέτως, να αφαιρέσει

κάθε παπική ισχύ, κατά το αξίωμα *quia ex quo consensus eorum facit parum loco ecclesiae, videtur similiter quod potest ipsum deponere*¹⁰⁹. Τούτο επιτυγχάνεται μόνο όταν υφίσταται επαρκής αιτιολόγηση· αντιθέτως, η έλλειψη επαρκών και ελλόγων αιτιών (*causa rationabilis et sufficiens*) μπορεί να συστήσει απόπειμα, δηλ. μη τεκμηριωμένη σε έλλογη βάση απόφαση.

Σύνολη η θεώρηση του Jean Quidort μπορεί να εκληφθεί ως πρόδρομος μεταγενέστερων τάσεων περί συνοδικότητας της εκκλησίας, όπως αυτές διατυπώθηκαν κατά τον XV αιώνα¹¹⁰. Παράλληλα όμως, η οπτική του Jean Quidort υιοθετεί μία προσέγγιση του παπικού θεσμού σε όρους κοινού οφέλους, ωφελιμότητας και ευνομίας. Το παπικό λειτουργήμα υπηρετεί το κοινό αγαθό της εκκλησίας, στοχεύει στην προαγωγή του γενικού οφέλους· ως εκ τούτου, κάθε πράξη που συνιστά παραβίαση αυτής της αρχής, ζημιώνει εμφανώς το συμφέρον της εκκλησίας, καταλύει την ειρήνη και την ενότητα του χριστιανικού σώματος, δημιουργεί τις έλλογες συνθήκες αμφισβήτησης του παπικού κύρους.

Προς επίρρωση των θέσεων του, ο Jean Quidort¹¹¹ προσφεύγει σε δύο υποθετικά παραδείγματα: i) ο πάπας ανακηρύσσει αίρεση την άρνηση κοσμικής υποταγής του γάλλου βασιλιά στον πάπα, χωρίς γνωμοδότηση γενικής συνόδου, ii) κατ' ανάλογο τρόπο ο πάπας περιβάλλει με δογματική εγκυρότητα την ιεροκρατική άποψη κατοχής δύο ξιφών, χωρίς προκαταρκτική διερεύνηση του ζητήματος ενώπιον γενικής συνόδου. Η εισαγωγή δογματικο-θεολογικών καινοτομιών αυτού του τύπου, χωρίς προγενέστερη έγκριση σύνολης της εκκλησίας, αποτελεί σοβαρότατο παράπτωμα, ικανό να συστήσει επαρκή αιτία προσαγωγής του πάπα σε δίκη. Σοβαρότερες επιπτώσεις συνεπιφέρει η παπική κατάχρηση πνευματικής εξουσίας (ψευδής διδασκαλία, σφετερισμός εκκλ. παρουσίας, έλλειψη σεβασμού των δικαιωμάτων των κληρικών). Και τούτο διότι, εάν η νουθετική παραίτηση του σώματος καρδιναλίων αποβεί άκαρπη, μόνη η δραστική προσφυγή στην ισχύ της χριστιανικής κοσμικής εξουσίας μπορεί να αποκαταστήσει την κανονική τάξη στην εκκλησία, όπως άλλωστε μαρτυρεί και το ιστορικό προηγούμενο της δράσης του Ερρίκου III κατά του Βενέδικτου IX, προς όφελος του Κλήμεντα II, το 1046.

5. Το αίτημα νομικο-δικαιϊκής οριοθέτησης πνευματικής και κοσμικής εξουσίας

Ο XIII αιώνας σημειώνει βαθμιαία μεταβολή στην οριοθέτηση κοσμικών και εκκλησιαστικών αρμοδιοτήτων. Η ως άνω οριοθέτηση, παρέμενε ωστόσο ελλιπής ή ημιτελής: ο ισχυρισμός ότι διαφαίνεται εν προκειμένω μία προϊούσα εγκοσμοποίηση της πολιτικής κοινωνίας και των θεσμικών δομών της, ευσταθεί κατ' αρχήν, τούτο όμως δε μπορεί να ερμηνευθεί

ως αποτέλεσμα μιας ευρύτερης εκκοσμίκευσης του κρατικού θεσμού. Οι δεσμοί εκκλησίας και βασιλικής εξουσίας διατηρήθηκαν επί μακρόν, παρά την προσωρινή ρήξη προς το Βονιφάτιο VIII. Παραμένει εν τούτοις ανατίρρητο γεγονός ότι στη Γαλλία και την Αγγλία των αρχών του XIV αιώνα, η βασιλεία αγωνίσθηκε επιτυχώς για την καθιέρωσή της ως μοναδική πηγή κοσμικής δικαιοσύνης και για την επικράτηση ενός δικαστικού συστήματος, με πλήρη δικαιοδοσία επί εγκοσμίων υποθέσεων¹¹².

Ο καθορισμός των ορίων στις σχέσεις πνευματικής και κοσμικής εξουσίας και της φύσης της μεταξύ τους συνεργασίας, περιήλθε σταδιακά στον έλεγχο της κεντρικής εξουσίας των αναδυομένων εθνικών κρατών – οι επισκοπικές αντιρρήσεις απέβησαν άκαρπες. Την ίδια εποχή παρατηρείται η βαθμιαία διαμόρφωση μιας κοσμικής εκδοχής της θεωρίας των δύο ξιφών, ενός συνεργατικού δυϊσμού υπό άμεση βασιλική εποπτεία, με γνώμονα τον καπετιανό έλεγχο της *ecclesia gallicana*¹¹³. Με εξαίρεση το παραπάνω ιστορικό επεισόδιο της σύγκρουσης παπισμού και γαλλικού στέμματος, τη μακρά πορεία των φραγκο-παπικών σχέσεων διέκρινε το στοιχείο αρμονικής συνύπαρξης με κοινούς στόχους: την καταπολέμηση των αιρέσεων και την προάσπιση της χριστιανικής πίστης έναντι αλλοθρήσκων και παγανιστών. Τούτο όμως δεν μπορούσε να εκληφθεί ως υπαγωγή της κοσμικής στην πνευματική εξουσία. Η καταδίκη της ιεροκρατικής άποψης συνετελέσθη, τόσο στο θεσμικό-λειτουργικό επίπεδο, όσο και στο πεδίο της ιστορίας των ιδεών, κατά τον XIV αιώνα. Οι θέσεις του Quaestio, καθώς και του Jean Quidort, στα εν λόγω ζητήματα, μπορούν να συνοψισθούν ως εξής:

i) Το Quaestio¹¹⁴ υπεστήριζε σαφώς ότι επικείμενες περιουσιακές διαμάχες είναι δυνατόν να επιλυθούν με επίκληση σχετικών διατάξεων και κανόνων θετού δικαίου. Οι πάπες δε διαθέτουν καμία κοσμική ισχύ, παρά μόνο δικαιοδοσία σε ορισμένες περιπτώσεις, επί εγκοσμίων ζητημάτων. Ακόμη και αυτές οι εξαιρετικές περιπτώσεις δεν επιδέχονται καμίας παρερμηνείας, αλλά προσδιορίζονται σαφώς από το κοσμικό δίκαιο (περιστάσεις κατάλυσης ειρήνης, επιορκίας, τοκοληψίας). Οι έκτακτες αυτές συνθήκες παπικής παρέμβασης στην εγκοσμιότητα, αφορούν κοσμικές μεν υποθέσεις, με ευρύτερες όμως πνευματικές προεκτάσεις (αθέτηση όρκων, είσπραξη τόκων, θεσμοί οικογενειακού δικαίου).

ii) Οι θέσεις του Jean Quidort είναι σαφώς ριζοσπαστικότερες. Ο Jean Quidort ισχυρίσθηκε ότι η κοσμική εξουσία κληρικών δεν απέρρεε από μία πρωτογενή εξουσιαστική κυριαρχία (*dominium*), εγγενή στην κληρική ιδιότητα, ούτε από μία πρωταρχική εγκυρότητα απόφασης σύμφυτη στο επισκοπικό ιδίωμα, όπως διετείνετο ο Aegidius Romanus¹¹⁵. Αντιθέτως, η κληρική δυνατότητα άσκησης επιρροής σε κοσμικές συμπεριφορές, αποτελούσε παράγωγο ενός καθολικά αναγνωρισμένου δικαιώματος κηρύγματος και θρησκευτικής διδασκαλίας, με άμεσες επιδράσεις στη διαμόρφωση τύπων διάγειν, κοινωνικών στάσεων και ρυθμιστικών προτύπων.

iii) Για τον Jean Quidort, όπως για το Γοδεφρείδο της Fontaines (Go-

defroid de Fontaines, c. 1250 - c. 1306-1309), η απαγόρευση κατοχής κληρικής ιδιοκτησίας, καθίστατο ταυτόσημη της καταδίκης ενός απολύτου ιδιοκτησιακού δικαιώματος ως μη συμβατού προς τη διάσταση της ιερατικής διακονίας¹⁷. Οι κληρικοί δεν ασκούν δικαίωμα από έννομη κυριότητα (*dominium*), για το λόγο ότι η εκκλησιαστική περιουσία δεν αποτελεί ιδιοκτησία των κληρικών, αλλά συσσώρευση αγαθών που ανήκουν σε όλη την εκκλησιαστική κοινότητα¹⁸. Κατ' επέκταση, οι πάπες δε συνιστούν κυρίου, αλλά απλούς διαχειριστές του κοινού υλικού αγαθού.

iv) Αυτονόητη ήταν, στην παραπάνω προοπτική, η διάκριση μεταξύ αυθεντίας σε ζητήματα δογματικής-ηθικής φύσης και έννομης απόφασης επί συγκεκριμένων περιουσιακών αμφισβητήσεων, υπαγομένων στη δικαιοδοσία της κοσμικής δικαιοσύνης.

Και στο σημείο αυτό οι απόψεις του Jean Quidort συνέκλιναν προς την ειδικότερη οπτική ενός άλλου σημαντικού κειμένου της εποχής, γνωστού ως *rex pacificus*¹⁹.

6. Κατευθύνσεις - Συμπεράσματα

Αποτελεί αναμφίβολη πλέον διαπίστωση ότι, στις αρχές του XIV αιώνα, τα κοσμικά κράτη άρχισαν να καλύπτουν το προγενέστερο ευρύ χάσμα έναντι της οικουμενικής ισχύος του παπικού θεσμού, τόσο σε επίπεδο δομών και θεσμικής οργάνωσης, όσο και στο πεδίο της κοσμικής ιδεολογίας. Τα αναδύμενα εθνικά κράτη κληροδότησαν από το υπόδειγμα εκκλησιαστικής συγκρότησης μία έννοια κεντρικής εξουσίας και κατ' εξοχήν ένα συγκεντρωτικό υπόδειγμα διακυβέρνησης, το οποίο συνέδεε τη θεσμική έκφραση της μοναρχίας προς μία αρχική δυνατότητα εκπροσώπησης των υπηκόων, ή τουλάχιστον των θυνουσών τάξεων της κοινωνίας. Ειδικότερα, το ιστορικό επεισόδιο της φραγκο-παπικής διένεξης της περιόδου 1296-1303 διέθετε σοβαρές προεκτάσεις, που αφορούσαν τη σύγκρουση θεμελιωδών ιεροκρατικών αντιλήψεων προς απόψεις συνηγορούσες υπέρ μιας έννοιας κοσμικής κυριαρχίας σε συντεταγμένες πολιτικές κοινωνίες. Η συζήτηση της εποχής κατέδειξε την υφιστάμενη ενδότερη σχέση μεταξύ ιδιοκτησιακού δικαιώματος, έννομης κυριότητας και πολιτικής κυριαρχίας. Στο επίκεντρο της κριτικής τέθηκε το κληρικό δικαίωμα άσκησης κοσμικής εξουσίας, η παπική παρέμβαση στην εγκόσμια σφαίρα. Η τελική έκβαση έγειρε προς την πλευρά της κοσμικής ισχύος, υποστασιοποιημένης στο θεσμό της βασιλικής απολυταρχίας – και τούτο διότι μία θεολογική σύλληψη χωρίς άμεση εμπειρική θεμελίωση δεν ήταν δυνατόν να υπερισχύσει μιας πολιτικής θεωρίας επαρκώς εδραιωμένης σε ένα πολιτικό σύστημα του εμφανιζομένου εθνικού κράτους. Οι συνέπειες της νέας αυτής αναμέτρησης απέβησαν διαφορετικές από εκείνες που διέκριναν την προγενέστερη αντιπαράθεση

δύο μεσαιωνικών οικουμενικών δυνάμεων: σε αντίθεση προς την αυτοκρατορία, η αρχή της εδαφικής κυριαρχίας του αναδυομένου νεότερου κράτους συνιστούσε μία νέα, διαφαινόμενη δυνητική απειλή κατά της ελευθερίας της εκκλησίας.

Σημειώσεις

1. Βλ. διεξοδική επισκόπηση από τον Roger Dufraisse, «Le Saint Empire roman germanique», στον τόμο: *Les empires occidentaux de Rome à Berlin*, επιμ. εκδ. Jean Tulard (*Histoire générale des systèmes politiques*, τόμ. πρώτος), P.U.F., Paris, 1997, σελ. 247-326, ιδίως σελ. 272 επ. Για τη σύγκρουση του Φρειδερίκου Βαρβαρόσσα προς τον πάπα Αλέξανδρο ΙΙΙ και τα γεγονότα του σχίσματος (1159-1177), βλ. αναλυτικά, O. Capitani, «Federico Barbarossa davanti allo schisma: problemi e orientamenti», στον τόμο: *Federico Barbarossa nel dibattito storiografico in Italia e Germania*, Bologna, 1982, σελ. 83-130. Για το νορμανδικό Βασίλειο της Σικελίας, βλ. D. Matthew, *The Norman Kingdom of Sicily*, Cambridge, 1992.

2. Βλ. ενδεικτικά, E.G. Leonard, *Les Angevins de Naples*, Paris, 1954, με εμπειριστατωμένες αναφορές στα γεγονότα που μεσολαβούν μετά το θάνατο του Φρειδερίκου ΙΙ (1250) και έως την άνοδο του Καρόλου των Ανδηγαυών στο θρόνο της Σικελίας.

3. G. Salvemini, «Le lotte fra Stato e chiesa nei comuni italiani durante il sec. XIII», *Studi storici*, Φλωρεντία, 1901, σελ. 39-90.

4. Βλ. ενδεικτικά, M. Rouché, «L' empire carolingien ou l' Europe avortée», στον τόμο: *Les empires occidentaux de Rome à Berlin*, όπ. παρ., σελ. 225-246, ειδικ. σελ. 231-234. Για την ιδιαίτερη ιδεολογική σημασία της αυτοκρατορικής στέψης στη Δύση, βλ. R. Folz, *Le couronnement impérial de Charlemagne*, Gallimard, Paris, 1964. Ganshof F.L., *The imperial Coronation of Charlemagne. Theories and Facts*, Γλασκώβη, 1949. Η αυτοκρατορική στέψη από τον πάπα συνιστούσε, για την παπική οπτική, πράξη συστατική του ηγεμονικού αξιώματος των Καρολιδών, ενώ οι Φράγκοι είχαν άλλη άποψη - ο αυτοκρατορικός τίτλος δεν οφειλόταν στην παπική στέψη, αλλά σε μια αναγνώριση αυτής της εξουσίας από τους κυβερνωμένους λαούς. Πρόκειται για μία διαπλοκή δύο αυτοκρατορικών ιδεών, μιάς επικεντρωμένης στη Ρώμη, και μιάς αποδεσμευμένης από τη Ρώμη, κατά τη στέψη του Καρλομάγνου από τον πάπα Λέοντα ΙΙΙ. Παπικός στόχος παρέμενε η ανασύσταση της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας (*Renovatio imperii romani*) με στόχο την προάσπιση της Αγίας Έδρας.

5. Για μία αναλυτική επισκόπηση του περιεχομένου της αυτοκρατορικής ιδέας στη δυτική Ευρώπη του πρώιμου Μεσαίωνα, βλ. σχετικά, R. Folz, *L' idée d' Empire en Occident du Ve au XIve siècle*, Aubier, Paris, 1953. Werner K.F., «L' empire carolingien et le saint empire», στο: M. Duverger (éd.), *Paris: Le concept d' empire*, P.U.F., Paris, 1980. Χρήσιμη είναι και η μελέτη του G. Barraelough, *The medieval Empire, Ideal and Reality*, Historical Association, 1950. Βλ. περαιτέρω, J.F. Noel, *Le Saint Empire*, Paris, 1986 και F. Rapp, *Les origines médiévales de l' Allemagne moderne (1346-1519)*, Paris, 1989.

6. Η λειτουργία εκλογής αυτοκράτορα ανήκε στο εκλεκτορικό σώμα των γερμανών ηγεμόνων, το συνταγματικό δικαίωμα όμως άσκησης του αυτοκρατο-

ρικού λειτουργήματος αποδίδεται από τον πάπα, μέσω της παπικής πράξης μεταφοράς της αυτοκρατορίας από τους Έλληνες στους Φράγκους, την εποχή του Καρλομάγνου, επειδή οι πρώτοι έπαυσαν να εκπληρούν τον πρωταρχικό σκοπό τους, την προστασία της ρωμαϊκής εκκλησίας. Το γεγονός της διπλής μεταφοράς της αυτοκρατορίας (τον IV και τον IX αιώνα) από τους Ρωμαίους στους Έλληνες και από τους Έλληνες προς τους Φράγκους, μνημονεύθηκε επαρκώς, τόσο από τον Όθωνα του Freising (*Historia de Duabus Civitatibus*) κατά τον XII αιώνα, όσο και από τον Hostiensis στην περίφημη Επιτομή στις Νεαρές του Ιννοκεντίου IV (*Apparatus*) τον XIII αιώνα ως κανονολογική ερμηνεία της *translatio imperii*. Βλ. ενδεικτικά, M. Bloch, «The Empire and the idea of Empire under the Hohenstaufen», στο: *Paris: Land and Work in Medieval Europe. Selected Papers by M. Bloch*, Routledge, London, 1967, εν προκειμένω σελ. 24-27, καθώς και A. Funkenstein, *Théologie et imagi-nation scientifique du Moyen Age au XVIIe siècle*, trad.: J.P. Rothschild, P.U.F., Paris, 1995, σελ. 301-302, ιδίως όμως W. Goetz, *Translatio imperii, Ein Beitrag zur Geschichte des Geschichtsdenken und der politischen Theorien im Mittelalter und in der frühen Neuzeit*, Tübingen, 1958, σελ. 112 επ.

7. Για την παπική σύνταξη (κατά το έτος 753) και χρήση της Κωνσταντινείας δωρεάς, βλ. διεξοδικά W. Ullmann, *The growth of papal government in the Middle Ages*, Methuen, London, 1973 (1951), σελ. 58-61, 74-86 και ιδίως H. Fuhrmann, «Konstantinische Schenkung und Sylvesterlegende in neuer Sicht», *Deutsches Archiv* 15, 1959, σελ. 523-540 και «Konstantinische Schenkung und abendländisches Kaisertum», *Deutsches Archiv* 22, 1966, σελ. 63-178. N. Huyghebaert, «Une légende de fondation: Le Constitutum Constantini», *Moyen Age* 85, 1979, σελ. 177-209.

8. Βλ. σχετικά, Ch. Davis, «The Middle Ages», στον τόμο: *The Legacy of Rome. A new appraisal*, εκδ. R. Jenkyns, Oxford University Press, Oxford, 1992, σελ. 61-96, ειδικ. σελ. 86-87.

9. Βλ. ενδεικτικά, B. Tierney, «Frederick II and the Papacy», στον τόμο του ίδιου: *The Crisis of Church and State 1050-1300 (with selected Documents)*, Toronto, 1988, σελ. 139-149.

10. Y. Sasser, «L' élection au temps de Hugues Capet et des premiers Capétiens», στο: L. Hamon, G. Lobrichon (éds), *L' élection du chef de l' Etat de Hugues Capet à nos jours*, Paris, 1988, σελ. 25-43. Του ίδιου, *Hugues Capet. Naissance d' une dynastie*, Paris, 1987. L. Theis, *L' avènement d' Hugues Capet*, Paris, 1984.

11. Βλ. σχετικά, J. Favier, «Les légistes et le gouvernement de Philippe le bel», *Journal des savants*, 1969, σελ. 92-108. J. Gaudemet, *Observations générales sur l' influence du droit romain en France*, Romanitas VII, 1965, σελ. 102-129. Του ίδιου, «La contribution des romanistes et des canonistes médiévaux à la théorie de l' Etat», *Diritto e potere nella storia europea*, Φλωρεντία, 1982, σελ. 1-36. A. Rigaudière, «Législation royale et construction de l' Etat dans la France du XIIIe siècle», στο: A. Gouron, A. Rigaudière (eds), *Renaissance du pouvoir législatif et genèse de l' Etat*, Montpellier, 1988, σελ. 203-236.

12. Βλ. J. Rivière, *Le problème de l' église et de l' état au temps de Philippe le Bel*, Louvain, Paris, 1926. Για μια ευρύτερη αποτίμηση των θεωρητικών διαστάσεων της διένεξης, βλ. Jacques Krynen, *L' empire du roi. Idées et croyances politiques en France, XIIIe-XVe siècle*, Gallimard, Paris, 1993, σελ. 85-109. A. Black, *Political thought in Europe, 1250-1450*, Cambridge University Press, 1992, σελ. 48-58. J.A. Watt, «Spiritual and temporal powers», στο: J.H. Burns (ed.), *The Cambridge History of Medieval Political Thought*, Cambridge University Press,

σελ. 350-1450, 1988, σελ. 307-423, εν προκειμένω σελ. 397-410. Q. Skinner, «The foundations of modern political thought», *The renaissance*, vol. I, Cambridge University Press, Cambridge, 1978, σελ. 14-22.

13. A. Black, *Political Thought in Europe*, όπ. παρ., σελ. 48.

14. W. Ullmann, «Die Bulle Unam Sanctam. Rückblick und Ausblick», *Römische Historische Mitteilungen* 16, 1974, σελ. 45-58, πρβλ. του ίδιου, «Boniface VIII and his Contemporary Scholarship», *Journal of Theological Studies* 27, 1976, σελ. 58-87. Το κείμενο περιέχεται στις *Quellen zur Geschichte des Papsttums und des Römischen Katholizismus*, έκδ. Mirbt and Aland, vol. I, Tübingen, 1967, σελ. 458-460.

15. J. Watt, *Spiritual and temporal powers*, όπ. παρ., σελ. 404.

16. Η μεταγενέστερη εγκύκλιος *Rex gloriae* (27 Απριλίου 1311) συνετέλεσε στην πλήρη δικαίωση των βασιλικών ενεργειών και την άρση των προγενέστερων παπικών αναθεμάτων κατά του Φιλίππου Ωραίου.

17. Βλ. σχετικά, P. Chaunu, *Le temps des Réformes. La crise de la chrétienté - L' éclatement (1250-1550)*, Fayard, Paris, 1975, Hachette, Pluriel, 1996, σελ. 220 επ.

18. Βλ. ενδεικτικά, A. Rigaudière, «Princeps legibus solutus est. Quod principii placuit legis habeat vigorem, a travers trois coutumiers du XIIIe siècle», στον τόμο: *Hommages à Gerard Boulvert*, Νίκαια, 1987, σελ. 427-453, καθώς και L. Mayali, «Lex animata, rationalisation du pouvoir politique et science juridique (XIIIe-XVe siècle)», στον τόμο: *Renaissance du pou-voir législatif et genèse de l' Etat*, όπ. παρ., σελ. 155-164.

19. Βλ. περαιτέρω, Henri Morel, «La place de la «Lex Regia» dans l' histoire des idées politiques», στον τόμο: *L' influence de l' Antiquité sur la pensée politique européenne (XVIIe-XXe siècles)*. M. Ganzin (éd.), Aix-en-Provence (Centre d' études et de recherches d' histoire des idées politiques-Presses Universitaires d' Aix Marseille), 1996, σελ. 159-174.

20. Βλ. διεξοδικά, Γ.Ν. Γκότσης, «Η έννοια της πολιτικής επιστήμης στη Βυζαντινή πολιτική σκέψη του 6ου μ.Χ. αιώνα», στον τόμο: *Mélanges G.C. Vlachos*, Athènes, Sakkoulas, Bruylant, 1995, σελ. 227-250, εν προκειμένω σελ. 230-231.

21. Jacques Krynen, *L' empire du roi, Idées et croyances politiques en France, XIIIe-XVe siècle*, όπ. παρ., σελ. 170 επ., με έμφαση στα κάτοπτρα ηγεμόνος των δομικανών Vincent de Beauvais (*De eruditione filiorum regum*, 1250-1260) και Guillaume Perault (*De morali principis institutione*, 1260-1262) καθώς και του Φραγκισκανού Gilbert de Tournai (*Miroir des princes*, 1259). Βλ. περαιτέρω, D.M. Bell, *L' idéal éthique de la royauté en France du Moyen Age d' après les moralistes du temps*, Γενεύη, 1972.

22. Βλ. διεξοδικά, J.M. Blythe, «The mixed constitution and the distinction between regal and political power in the work of Thomas Aquinas», *Journal of the history of ideas* 47, 1986, σελ. 547-565.

23. Βλ. περαιτέρω, H. Morel, «L' absolutisme français procède-t-il du droit romain?», στον τόμο: *L' influence de l' Antiquité sur la pensée politique européenne*, όπ. παρ., σελ. 113-136.

24. J.P. Royer, *L' église et le royaume de France du XIV siècle d' après le «Songe du Vergier» et la jurisprudence du Parlement*, Paris, 1969. Επίσης, J. Krynen, *L' empire du roi*, όπ. παρ., σελ. 204 επ.

25. «De regimine principum ad regem Cyprî», στο: Ακινάτης, *Opuscula philosophica*, εκδ. R.M. Spiazzi, Marietti, 1954, σελ. 257-280. Βλ. περαιτέρω, J.R. Kayser, R.J. Lettieri, «Aquinas's Regimen bene commixtum and the Medieval Critique of Classical Republicanism», *The Thomist* 46, 1982, σελ. 195-220.

26. Aegidius Romanus, *De regimine principum Libri III*, ανατύπωση έκδοσης της Ρώμης, 1566, Minerva, Frankfurt, 1968. Βλ. διεξοδικά, J.M. Blythe, *Ideal Government and the Mixed Constitution in the Middle Ages*, Princeton University Press, New Jersey, 1992, σελ. 60-76.

27. Πτολεμαίου της Lucca, «De regimine principum ad regem Cyprî», βιβλία 2.2.5-4, στο: Ακινάτου Θωμά, *Opuscula Omnia*, εκδ. R.P.J. Perrier, τόμ. πρώτος, *Opuscula Philosophica*, Paris, 1949, σελ. 221-445. Πρόκειται για έργο της περιόδου 1301-1303. Βλ. διεξοδικά, J.M. Blythe, *Ideal Government and the Mixed Constitution in the Middle Ages*, όπ. παρ., σελ. 92-117.

28. Για τη σημασία του βιβλικού πολιτ. υποδείγματος, βλ. Γ.Ν. Γκότσης, *Θρησκεία, νεωτερικότητα και σύγχρονη πολιτισμική ταυτότητα*, εκδ. Αντ. Ν. Σάκουλας, Αθήνα, 1996, σελ. 60-69, με ιδιαίτερες αναφορές στη σύγχρονη βιβλιογραφία: πρβλ. προς τούτο, D.J. Elazar, *Covenant and Polity in Biblical Israel. Biblical Foundations and Jewish Expressions*, New Brunswick, Rutgers University Press, New Jersey, 1995, σελ. 349-363.

29. Βλ. αναλυτικά, K. Rennington, *Pope and Bishops, A study of the Papal Monarchy in the Twelfth and Thirteenth Centuries*, Pennsylvania University Press, 1984. W. Ullmann, *The growth of Papal Government in the Middle Ages*, Methuen, London, 1962. Watt J.A., *The theory of Papal Monarchy in the Thirteenth Century. The contribution of the canonists*, Bronx, Fordham University Press, New York, 1965. McCready W.D. (ed.), *The theory of Papal Monarchy in the Fourteenth century*, Pontifical Institute of Medieval Studies, Toronto, 1982.

30. Βλ. διεξοδικά, M. Wilks, «Legislator divinus-humanus: The Medieval Pope as Sovereign», στο: P. Guichard et al. (dir), *Papauté, Monachisme et Théories politiques*, vol. I, *Le pouvoir et l' institution ecclésiiale, Etudes d' histoire médiévale offertes à Marcel Pacaut*, Presses Unihversitaires de Lyon, Lyon, 1994, σελ. 181-195.

31. Βλ. διεξοδικά, Jacques Krynen, «Droit Romain et Etat Monarchique, A propos du cas francais», στο: Joel Blanchard (éd.), *Représentation, pouvoir et royauté à la fin du Moyen Age*, Picard, Paris, 1995, σελ. 13-23. K. Pennington, *The Prince and the Law, 1200-1600, Sovereignty and Rights in western Legal Tradition*, Berkeley University of California Press, 1992. A Rigaudière, «Loi et Etat dans la France du Bas Moyen Age», στον τόμο: *L' Etat moderne: le droit, l' espace et les formes de l' Etat*, éd. CNRS, Paris, 1991, σελ. 33-59. D. Marcel, *La souveraineté et les limites juridiques du pouvoir monarchique, du IXe au XVe siècle*, Dalloz, Paris, 1954, καθώς και τις συμβολές του συλλογικού τόμου: J. Krynen, A. Rigaudière (éds.), *Droits savants et pratiques francaises du pouvoir (XIe-XVe siècles)*, Presses Universitaires de Bordeaux, Bordeaux, 1992.

32. J.H. Burns, «Fortescue and the Political Theory of dominium», *Historical Journal* 28, 1985, σελ. 777-797.

33. J. Dunbabin, «The reception and interpretation of Aristotle's Politics», στο: N. Kretzmann et al. (eds), *Cambridge History of Later Medieval Philosophy*, Cambridge University Press, Cambridge, 1982, σελ. 723-737, εν προκειμένω σελ. 735-737.

34. Aegidius Romanus, *De ecclesiastica potestate*, κριτ. έκδοση R. Scholz, Aalen (Scientia Verlag), 1961 (ανατύπωση).

35. Βλ. περαιτέρω, M.J. Wilks, *The problem of Sovereignty in the Later Middle Ages, The Papal Monarchy with Augustinus Triumphus and the Publicists*, Cambridge University Press, Cambridge, 1963.

36. Το πόνημα αυτό προσδίδει στο Βασιλιά της Γαλλίας την ιδιότητα του υπέρτατου ηγεμόνος (princeps), τον καθιστά αληθινό κυρίαρχο, ισότιμο των ρω-

μαίων αυτοκρατόρων, με πλήρεις νομοθετικές αρμοδιότητες θέσπισης, ερμηνείας και τροποποίησης δικαίικων κανόνων, βλ. σχετικά, Th. Renna, «Kingship in the "Disputatio inter clericum et militem"», *Speculum* 48, 1973, σελ. 675-693. Για μία προσέγγιση του αξιώματος «Rex est imperator in regno suo», βλ. J. Krynen, *L' empire du roi*, όπ. παρ., σελ. 403-408.

37. Ανωνύμου, «Quaestio in utramque partem», κριτική έκδοση G. Vinay, στον τόμο: *Egidio Romana e la cosiddetta Quaestio in utramque partem*, *Bulletino dell' Istituto Storico Italiano* 53, 1939, σελ. 43-136. Βλ. περαιτέρω, J. Watt, «The Quaestio in utramque partem reconsidered», *Studia Gratiana* XIII, 1967, σελ. 412-453.

38. Ανωνύμου, «Quaestio de potestate papae (Rex pacificus)», περιέχεται στο: P. Dupuy, *Histoire du différend d' entre le pape Boniface VIII et Philippe le Bel roy de France*, Paris, 1655, σελ. 663-683. Βλ. περαιτέρω, Saenger P., «John of Paris, principal author of the Quaestio de potestate papae: (Rex pacificus)», *Speculum* 56, 1981, σελ. 41-55.

39. Jean Quidort, «De potestate regia et papali», έκδοση J. Leclercq, στο έργο: *Jean de Paris et l' ecclésiologie du XIIIe siècle*, Vrin, Paris, 1942, σελ. 167-260. Κριτική έκδοση, F. Bleienstein, *Johannes Quidort von Paris, Über Königliche und päpstliche Gewalt* (ταυτόχρονη γερμ. μτφρ.), Klett, Stuttgart, 1969· μτφρ. στην αγγλική J.A. Watt, *On Royal and Papal Power*, Pontifical Institute of Medieval Studies, Toronto, 1971: μερική δημοσίευση του κειμένου σε αγγλ. μτφρ. στο: R. Lerner, M. Mahdi, *Medieval political philosophy: A Sourcebook*, New York, 1963, σελ. 402-417. Βλ. περαιτέρω, B. Tierney, *Foundations of the Conciliar Theory. The Contribution of the Medieval Canonists from Gratian to the Great Schism*, Cambridge University Press, Cambridge, 1955, σελ. 157-178.

40. Για τα ζητήματα αυτά, βλ. αναλυτικά: J.C. Schmitt, «Problèmes religieux de la genèse de l' Etat moderne», στον τόμο υπό την επιμ. των Ph. Gênet και B. Vincent (éds), *Eglise et Etat dans la genèse de l' Etat moderne*, Βιβλιοθήκη Casa de Velazquez, Μαδρίτη, 1986, σελ. 55-62. J. Krynen, «Genèse de l' Etat et histoire des idées politiques en France a la Fin du Moyen Age», στον τόμο: *Culture et Idéologie dans la Genèse de l' Etat moderne*, Βιβλιοθήκη της Γαλλικής Σχολής της Ρώμης, Ρώμη, 1985, σελ. 395-412. M.A. Ladero Quesada, «La genèse de l' Etat dans les royaumes hispaniques médiévaux (1300-1450)», στο: Ch. Hermann (éd.), *Le premier âge de l' Etat en Espagne (1450-1700)*, éd. du CNRS, Bordeaux, 1990, σελ. 9-65, J. Le Goff, «La France monarchique: le Moyen Age», στο: A. Burguière, J. Revel (éds), *Histoire de la France, L' Etat et les pouvoirs*, Paris, 1989, σελ. 19-180. C. Baune, «Les monarchies médiévales», στο: Yves-Marie Bercé (éd.), *Les monarchies, L' Histoire générale des systèmes politiques*, vol. 2, P.U.F., Paris, 1997, σελ. 85-223.

41. Βλ. διεξοδικά, R.L. Benson, «The Gelasian doctrine. Uses and transformations», στο: D. Soudel et al. (éds), *La notion d' autorité au Moyen Age, Islam, Byzance, Occident*, P.U.F., Paris, 1982, σελ. 13-44.

42. G. Dagron, *Empereur et prêtre. Etude sur le «césaropapisme» byzantin*, Gallinard, Paris, 1996, σελ. 309-312.

43. W. Enßlin, «Auctoritas und Potestas. Zur Zweigewaldenlehre des Papstes Gelasius I.», *Historisches Jahrbuch* 74, 1955, σελ. 661 επ. W. Ullmann, *Gelasius, I*, Verl. A. Hiersemann, 1981, σελ. 198 επ.

44. R.L. Benson, *The Gelasian doctrine*, όπ. παρ., σελ. 36-37.

45. Βλ. ενδεικτικά, R. Schiepper, *Die Entstehung des päpstlichen Investiturrechts für den deutschen König*, Μόναχο, 1981, P. Toubert, «Eglise et Etat: La signification du moment grégorien pour la genèse de l' Etat moderne», στο:

J.Ph. Gênet, B. Vincent (éds), *Etat et Eglise dans la genèse de l' Etat moderne*, Μαδρίτη, 1986, σελ. 9-22. N. Cantor, *Church, Kingship and Lay Investiture in England, 1089-1135*, Princeton, 1958. U.R. Blumenthal, *Der Investiturstreit*, Stuttgart, 1982. E. Werner, *Zwischen Canossa und Worms: Staat und Kirche 1077-1122*, Βερολίνο 1973. K.F. Morrison, *The Investiture Controversy. Issues, Ideals and Results*, New York, 1971.

46. Βλ. διεξοδικότερη διαπραγμάτευση αυτών των προβλημάτων στο άρθρο μας «Εξουσία και πολιτική εκκλησιολογία στην ευρωπαϊκή μεσαιωνική πολιτειολογική σκέψη», *Ελληνική Επιθεώρηση πολιτικής επιστήμης* 11, 1998, σελ. 99-135.

47. Βλ. ενδεικτικά, B. Chevalier, «Fiscalité municipale et fiscalité de l' Etat en France du XIVe, à la fin du XVe siècle: deux systèmes liés et concurrents», στο: J. Ph. Gênet, M. Le Mené (éds), *Genèse de l' Etat Moderne. Prélèvement et Redistribution*, éd. CNRS, Paris, 1987, σελ. 137-152.

48. *Novit Ille*, στην PL 215, σελ. 325-328. Βλ. σχετικά, M. Maccarrone, «Innocenzo III e le feudalità: non ratione feudi sed occasione peccati», στον τόμο: *Structures féodales et féodalisme dans l' occident méditerranéen (Xe-XIIIe siècles)*, Paris, 1980, σελ. 457-514. Του ιδίου, «La papauté et Philippe Auguste. La decretale "Novit Ille"», στον τόμο: *La France de Philippe Auguste*, Paris, 1982, σελ. 385-408.

49. Οι διαπιστώσεις αυτής της εγκυκλίου (PL 214, σελ. 1132 επ.) έθεταν εμμέσως υπό αμφισβήτηση το θεμελιώδες μεσαιωνικό πολιτικό δόγμα της διάκρισης κοσμικής και πνευματικής εξουσίας, βλ. F. Kempf, *Päpstum und Kaisertum bei Innocenz III*, Ρώμη, 1954, σελ. 296 επ. H. Tillmann, «Zur Frage des Verhältnisses von Kirche und Staat in Lehre und Praxis Papst Innocenz III», *Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters* 9, 1952. Επίσης, του ιδίου, *Pope Innocent III*, Amsterdam, 1980, σελ. 22-24. K. Pennington, «Pope Innocent III's Views on Church and State: a Gloss to per Venerabilem», στον τόμο: *Law, church and Society. Essays in Honour of Stephan Kuttner*, Pennsylvania, 1977, σελ. 49-67. C. Morris, «The papal Monarchy», *The western Church from 1050 to 1250*, Clarendon Press, Oxford, 1989, σελ. 426-433.

50. Για την ιεροκρατική θεωρία γενικώς, βλ. W.D. McCready, «Papalists and Anti-Papalists: Aspects of the Church-State Controversy in the Later Middle Ages», *Viator* 6, 1975, σελ. 241-273. Του ιδίου, «Papal plenitudo potestatis and the Source of Temporal Authority in Late Medieval Hierocratic Theory», *Speculum* 48, 1973, σελ. 654-674.

51. Βλ. ενδεικτικά, W. Seegrün, «Kirche, Papst und Kaiser nach den Anschauungen Kaiser Friedrichs II», *Historische Zeitschrift* 207, 1968, σελ. 4-41 και J.M. Powell, «Frederick II and the church: a revisionist view», *Catholic Historic Review* 48, 1963, σελ. 487-497.

52. Ούγων του Αγίου Βίκτωρος, *De sacramentis* II, 11, 2, 3, 4.

53. Βερνάρδος του Clairvaux, *De consideratione* IV, III, 7. Το εδάφιο αυτό εντάσσεται μεταγενέστερα στην εγκύκλιο Unam Sanctam.

54. Ιωάννης του Salisbury. *Πολικρατικός* IV, 3.

55. J.A. Watt, *Spiritual and temporal powers*, όπ. παρ., σελ. 379.

56. *Όπ. παρ.*, σελ. 380.

57. *Όπ. παρ.*, σελ. 381-382.

58. Βλ. αναλυτικά, P. Kempf, «Das Problem der Christianitas im 12 und 13 Jahrhundert», *Historisches Jahrbuch* 79, 1960), σελ. 104-123. G. Ladner, «The concepts of "Ecclesia" and "Christianitas" and their relation to the idea of papal "Plenitudo Potestatis" from Gregory VII to Boniface VIII», αναδημ. στο έργο του ιδίου: *Images and Ideas*, vol. II, σελ. 487-515. A. Melloni, Innocenzo IV., *La con-*

cezionne e l' esperienza della cristianità come regimen unius personae, Genova, 1990. D. Menozzi, «In-torno alle origini del mito della cristianità», *Cristianesimo e Storia* 5, 1984, σελ. 363-400.

59. Hostiensis, *Apparatus* I. 31.14.

60. Βλ. σχετικά, M. Maccarrone, *Vicarius christi. Storia del titolo papale*, Ρώμη, 1952.

61. Ματθαίου, 16, 18.

62. Watt, *Spiritual and temporal powers*, σελ. 376-377.

63. Βλ. διεξοδική ανάλυση στην «Histoire du christianisme», τόμ. 5, *Apogée de la papauté et expansion de la chrétienté (1054-1274)*, André Vauchez (éd.), Paris, 1993, σελ. 577-582.

64. J.A. Watt, *The Use of the term Plenitudo Potestatis by Hostiensis, Proceedings of the second international Congress of Medieval Canon Law*, Αποστολική βιβλιοθήκη Βατικανού, 1965, σελ. 161-187. Βλ. του ίδιου, *The Theory of Papal Monarchy in the Thirteenth Century*, όπ. παρ., σελ. 75-106.

65. K. Pennington, *Pope and Bishops. A study of the Papal Monarchy in the Twelfth and Thirteenth Centuries*, όπ. παρ., σελ. 65-73. Πρβλ. F. Oakley, *Omnipotence, Covenant and Order, An Excursion in the History of Ideas from Abelard to Leibniz*, Ithaca, Cornell University Press, New York, 1984, σελ. 93-118.

66. Θωμάς Ακινάτης, *De regno* I. 14. Πρβλ. και I.T. Eschmann, «St. Thomas Aquinas on the Two Powers», *Medieval Studies* 20, 1958, σελ. 179-205, ειδικ. σελ. 196 επ. Για τον Eschmann, η άποψη «In isto tempore reges sunt vassalli Ecclesiae» (*De regno, Quodlibet*, XII, art. 19 ad 2) είναι μεταγενέστερη του Ακινάτη. Αντιθέτως, ισχύει σαφώς ότι «potestas saecularis subditur spirituali sicut corpus animae», κατά το πρότυπο της οργανικής μεταφοράς.

67. Aegidius Romanus, *De ecclesiastica potestate*, έκδοση R. Scholz.

68. Ερρίκος της Cremona, *De potestate papae*, έκδοση Scholz, 1903. Ιάκωβος του Viterbo, *De regimine christiano*, έκδοση H.X. Arquillière, *Le plus ancien traité de l' Eglise: Jacques de Viterbe, «De regimine christiano» (1301-1302)*, Beauchesne, Paris, 1926.

69. Τμηματική μετάφραση και ανάλυση της εγκυκλίου στο: G. Rigard, *Philippe le Bel et le Saint Siège de 1285 a 1304*, 2 τόμοι, Sirey, Paris, 1936, σελ. 89-92.

70. *Sermo de potestate papae*, εκδ. Cal, 1962.

71. Ιακώβου Viterbo, *De regimine christiano*, εκδ. Arquillière, σελ. 272.

72. Βερνάρδου Clairvaux, *De consideratione* II, 8, 752 BC.

73. Hostiensis, *Apparatus* 4.17.13.

74. *De nichilo facit aliquid*, κατά τη διατύπωση του Ιωάννη Τευτονικού.

75. Hostiensis, όπ. παρ.

76. *Histoire du christianisme*, τόμ. V, όπ. παρ., σελ. 591.

77. B. Tierney, *Foundations of the conciliar theory*, όπ. παρ., σελ. 63.

78. Όπ. παρ., σελ. 60-67.

79. Pigard, 1936, τόμ. II, σελ. 156-157.

80. Βλ. περαιτέρω, E.M. Hallam, *Capetian France, 937-1728*, London, 1980, J. Dunbabin, *France in the Making*, Οξφόρδη, 1985. A.W. Lewis, «Le sang royal», *La famille capétienne et l' Etat, France, Xe-XIve siècle*, Paris, 1986, G. Sivery, *Saint Louis et son siècle*, Paris, 1983.

81. Βλ. Al. Boureau, *Le Simple Corps du roi. L' impossible sacralité des souverains français, XVe-XVIIe siècles*, Paris, 1988. M. Bloch, *Les rois thaumaturges, Etude sur le caractère surnaturel attribué à la puissance royale, particulièrement en France et en Angleterre*, Paris, 1961. 2. A. Boureau, E.S. Ingerflom (eds), *La*

royauté sacrée dans le monde chrétien, E.H.E.S.S., Paris, 1992. Για τη διαδικασία ιεροποίησης της βασιλείας στη Γαλλία τους τελευταίους αιώνες του Μεσαίωνα, πρβλ. και C. Beaune, *Naissance de la nation France*, Paris, 1985. J. Lalecq, *L' idée de royauté du Christ en France du Moyen Age*, Paris, 1959. J. Krynen, «Rex christianissimus. A medieval theme at the roots of French absolutism», *History and Anthropology* IV, 1989, σελ. 79-96.

82. Για τη θέση της αριστοκρατίας στη μεσαιωνική γαλλική κοινωνία, βλ. J. Powis, «Aristocratie et bureaucratie dans la France du XVe siècle», στο: Ph. Contamine, (éd.), *L' Etat, les Aristocraties, XIIe-XVIIe siècle (Angleterre, France, Ecosse)*, P.E.N.S., Paris, 1989, σελ. 231-245.

83. H. Millet, «La place des clercs dans l' appareil d' Etat en France à la fin du Moyen Age», στον τόμο: *Etat et église dans la genèse de l' Etat moderne*, όπ. παρ., σελ. 239-248. Βλ. επίσης, H. Millet, P. Moraw, «Les clercs dans l' Etat», στο: W. Reinhard (éd.), *Les élites du pouvoir et la construction de l' Etat en Europe*, P.U.F., Paris, 1996, σελ. 237-1257.

84. Βλ. ενδεικτικά, S. Bagge, «L' individu dans l' historiographie médiévale», στο: J. Coleman (éd.), *L' individu dans la théorie politique et dans la pratique*, P.U.F., Paris, 1996, σελ. 43-70, εν προκειμένω σελ. 51-55.

85. Βλ. σχετικά, C. Morris, *The papal Monarchy*, όπ. παρ., σελ. 555. D.M. Bell, *L' idéal éthique de la royauté en France du Moyen Age d' après les moralistes du temps*, Genève, 1972. Yves Congar, «L' Eglise et l' Etat sous le regne de Saint-Louis», στο: *Septième Centenaire de la mort de saint Louis, Actes du colloques de Royaumont et Paris (21-27 Mai 1970)*, Paris, 1970, σελ. 257-271, J. Le Goff, «Royauté biblique et idéal monarchique médiéval: Saint-Louis et Josias», στο: *Mélanges Bernard Blum-menkranz*, Paris, 1984, σελ. 157-167.

86. Yves Congar, *L' église et l' état sous le règne de Saint-Louis*, όπ. παρ., σελ. 266-267.

87. P. Ourliac, «Législation, coutumes et coutumiers au temps de Philippe Auguste», στο: R.H. Bautier (éd.), *La France de Philippe Auguste. Le temps des mutations*, Paris, 1982, σελ. 471-487. A. Gouron, «Coutume contre loi chez les premiers glossateurs», στον τόμο: *Renaissance du pouvoir législatif et genèse de l' Etat*, όπ. παρ., σελ. 117-130.

88. Έκδοση E. Viollet, Paris.

89. Βλ. σχετικά, R.H. Bautier, «Le personnel de la chancellerie royale sous les derniers Capétiens», στο: F. Autrand (éd.), *Prosopographie et Genèse de l' Etat Moderne*, P.E.N.S., Paris, 1986, σελ. 91-115.

90. Βλ. περαιτέρω, M. Pacaut, *La théocratie. L' église et le pouvoir au Moyen Age*, Paris, 1957, επανέκδοση (Desclée), 1989.

91. Βλ. διεξοδικά, G. De Lagarde, «Naissance de l' esprit laïc au Moyen Age», τομ. I, *Bilan du XIIIe siècle*, Paris, 1963.

92. F. Kantorowicz, *Les deux corps du roi*, Paris, 1989 (γαλλ. μτφρ. του αγγλ. πρωτοτύπου).

93. Βλ. διεξοδικά, Ph. Buc, *L' Ambiguité du Livre. Prince, pouvoir et peuple dans les commentaires de la Bible au Moyen Age*, Beauchesne, Paris, 1994, σελ. 235 επ.

94. Βλ. F. Kantorowicz, *Mourir pour la patrie et autres textes* (trad. L. Mayali), Paris, 1984. H. Muller, «Königtum und Nationalgefühl in Frankreich um 1400», *Historisches Jahrbuch*, 1983, σελ. 131-145. K.F. Werner, «Les nations et le sentiment national dans l' Europe médiévale», *Revue historique* CCXLIV, 1970, σελ. 285-304.

95. Βλ. ενδεικτικά, G. Post, «"Patria potestas", "Regia potestas" and "Rex

- imperator"», στο: *Mélanges R.L. Reynolds*, Kent, 1969, σελ. 185-204. A Rigaudière, «Loi et Etat dans la France du bas Moyen Age», στο: N. Coulet, J.P. Gênet (éds), *L'Etat moderne: territoires, droit, sy-stème politique*, éd. C.N.R.S., Paris, 1990.
96. Βλ. σχετικά, M. Aurell, *La vielle et l' epée. Troubadours et politique en Provence au XIIIe siècle*, Paris, 1989.
97. Πρβλ. J. Chiffolleau, «Vie et mort de l' heresie en Provence et dans la vallée du Rhône du debut du Xlle au début du XIVe siècle», στο: *Effacement du catharisme? (XIIIe-XIVe siècle)*, Cahiers de Fanjeaux, άρ. 20, σελ. 73-99.
98. Βλ. προς τούτο, A. Bossnat, *La formule «le roi est empereur en son royaume», Son emploi au XVe siècle devant le Parlement de Paris*, R.H.D.F.E., Paris, 1961, σελ. 371-381, και ιδίως, S. Menache, *La naissance d' une nouvelle source d' autorité: l' université de Paris*, Revue Historique, CCLVIII, Paris, 1982, σελ. 305-327. Επίσης, C. Beaune, *Les monarchies médiévales*, όπ. παρ. σελ. 128 επ.
99. Έκδοση και δευτερεύουσα βιβλιογραφία, βλ. σημείωση 37.
100. Πρβλ. Leo Strauss, *Φυσικό δίκαιο και ιστορία*, μπφρ. Σ. Ροζάνη, Γ. Λυκαρδοπούλου, εκδ. Γνώση, Αθήνα, 1988, σελ. 151 επ., 177 επ., 198-200.
101. J.A. Watt, *The «Quaestio in utramque partem» reconsidered*, όπ. παρ., σελ. 420-427, 431-435.
102. Παύλου, *Εφεσσίους* 6, 17.
103. Ιωάν. 18, 11.
104. Ματθ. 22, 21-22. Μάρκ. 12, 17. Λουκ. 20, 25-26.
105. Αφετηρία αυτού αποτελεί το εδάφιο Λουκ. 22, 38 σε συνδυασμό με τα χωρία Ρωμ. 13, 4 και Εφεσ. 6, 17.
106. *Quaestio*, εκδ. Vinay, σελ. 108.
107. J.A. Watt, *Spiritual and temporal powers*, όπ. παρ., σελ. 407.
108. Όπ. παρ., σελ. 408-409.
109. *De potestate regia et papali XXIV*, εκδ. Bleienstein, 1969, σελ. 202.
110. Βλ. αναλυτική διαπραγμάτευση αυτών των προβλημάτων από τον Stefan Swiezawski, *Les tribulations de l' ecclésiologie à la fin du Moyen Age*, Beauchesne, Paris, 1997, σελ. 103 επ., 126-128.
111. Επισημαίνονται στο J.A. Watt, *Spiritual and temporal powers*, σελ. 410.
112. Βλ. ενδεικτικά, J. Krynen, «"De nostre certaine science". Remarques sur l' absolutisme législatif de la monarchie médiévale française», στον τόμο: *Renaissance du pouvoir législatif et genèse de l' Etat*, όπ. παρ., σελ. 131-144. Του ίδιου, «Les légistes "idiots-politiques". Sur l' hostilité des théologiens à l' égard des Juristes, en France, au temps de Charles V», στον τόμο: *Théologie et droit dans la science politique de l' Etat moderne*, Ρώμη, 1991, σελ. 171-198.
113. Βλ. αναλυτικά, V. Martin, *Les origines du Gallicanisme*, τόμ. Ι, Παρίσι, 1939.
114. Βλ. J.A. Watt, όπ. παρ., 1967, σελ. 435-437.
115. Βλ. J. Coleman, «L' individu dans l' Etat médiévale», στον τόμο: *L' individu dans la théorie politique et dans la pratique*, όπ. παρ., σελ. 1-42, ιδίως σελ. 29-32.
116. Βλ. L. Longère, «Le pouvoir de precher et le contenu de la prédication dans l' Occident chrétien», στο: D. Sourdrel et al. (eds), *Prédication et propagande au Moyen Age, Islam, Byzance, Occident*, P.U.F., Paris 1983, σελ. 165-177.
117. Βλ. διεξοδικά, Γ.Ν. Γκότσης, «Η κανονιστική θεμελίωση της ιδιοκτησίας στην ευρωπαϊκή μεσαιωνική σχολαστική σκέψη», *Νεύσις* (υπό δημοσίευση).
118. J. Coleman, «The two jurisdictions: Theological and legal justifications of church property in the 13th century», *Studies in Church History* 23, 1987, σελ.

75-110.Της ίδιας, «The Dominican political theory of John of Paris in its context», στο: D. Wood, W. Shiels (eds), *The church and sovereignty*, σελ. 590-1318, *Essays in Honour of M. Wilks*, Oxford, 1991, σελ. 187-224.

119. J. Krynen, *L' empire du roi*, όπ. παρ., σελ. 94. Βλ. περαιτέρω, J. Coleman, «The intellectual milieu of John of Paris», στο: J. Miethke (ed.), *Das Publicum politischer Theorie in 14. Jahrhundert*, München, 1992, σελ. 173-206.

